

LA FAMÍLIA DE JESÚS «SEGONS LA CARN»

Armand PUIG I TÀRRECH

La recerca recent sobre Jesús de Natzaret passa sovint de puntetes per una qüestió que és òbvia en la descripció de tot personatge: la nissaga i l'entorn familiar. Llevat d'algunes excepcions, com J.P. Meier o B. Chilton, sembla que la *Third Quest* no acabi de plantejar-se un tema que es troba condicionat per una evident manca d'informació en les fonts cristianes primitives i per una complexa història de la interpretació.¹ Això no significa que autors actuals, com R. Bauckham, no hi hagin dedicat una fructífera atenció.²

Tanmateix, malgrat els silencis dels evangelis, s'hi poden detectar rastres i indicis d'una situació viscuda amb dificultat des dels primers temps de la tradició cristiana. L'únic camí possible passa per distingir, sense separar-les, les informacions neotestamentàries de les notícies provinents de la literatura cristiana dels quatre primers segles. Ens trobem en aquell punt de confluència format alhora per la roca comuna que és el Nou Testament i per la pluralitat de tradicions eclesials que quallaran en un dels articles del Símbol de la fe: «natus ex Maria virgine». És, doncs, pertinent que els nous camins d'accés a la figura històrica de Jesús no deixin de banda la pregunta pel seu origen i per la configuració de la seva família.

1. Vegeu J.P. Meier, *A Marginal Jew. Rethinking the Historical Jesus*. Vol. I: *The Roots of the Problem and the Person* (ABRL), New York: Doubleday, 1991, pp. 316-332; B. Chilton, *Rabbi Jesus. An Intimate Biography*, New York: Doubleday, 2000. En canvi, una obra bàsica com la de G. Theissen (*Der historische Jesus. Ein Lehrbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996) conté tan sols algunes al·lusions a la qüestió que aquí es planteja.

2. Vegeu R. Bauckham, *Jude and the Relatives of Jesus in the Early Church*, Edinburgh: T&T Clark, 1990.

1. Els pares, Josep i Maria

Jesús és presentat en els evangelis com «el fill de Josep» (Lc 3,23; 4,22; Jn 6,42), «fill de Josep, de Natzaret» (Jn 1,45), és a dir com «el fill del fuster [Josep]» (Mt 13,55), però també com «el fill de Maria» (Mc 6,3). El nom de Maria, com a mare de Jesús, és present, igualment, tant en Mateu (1,18; 2,11; 13,55) com en Lluç (1,41-42; 2,5-7.34) i en els Fets dels Apòstols (1,14). En canvi, el nom de Maria, referit a la mare de Jesús, és absent de l'evangelis segons Joan, per raons que troben una justificació en els plantejaments del mateix escrit. En Joan es parla de la «mare de Jesús / d'ell», però no s'esmenta el nom de Maria en les escenes en què apareix, al començament i al final de l'evangelis: les noces de Canà (Jn 2,1-12) i l'episodi del peu de la creu (Jn 19,25-27).³ D'altra banda, el nom de Maria tampoc no és esmentat en la visita que aquesta i els germans de Jesús li fan mentre aquest s'està a Cafarnaüm (Mc 4,31-35; Mt 12,46-50; Lc 8,19-21).⁴

Josep i Maria formen un matrimoni legítim, i això s'expressa en diversos textos, que anomenen Josep l'«espòs» de Maria (Mt 1,16.19) o bé que expliquen que Maria i Josep estan compromesos en matrimoni, amb un acord legal (*ketubà*) que els vinculava davant la Llei com a marit i muller (Mt 1,18.19; Lc 1,27; 2,5). Tanmateix, hi ha una anomalia en la gènesi de Jesús que comença precisament quan Maria, abans que se celebri la festa de les noces i s'iniciï la seva convivència amb Josep, queda embarassada d'un infant mascle, el qui serà el seu fill primogènit.⁵ De fet, a Natzaret, el poble on Jesús es cria i viu fins a l'edat adulta, Jesús, pel que sembla, és anomenat indistintament «fill de Maria» i «fill de Josep», cosa força sorprenent si es té en compte que la línia genealògica, en el món bíblic i jueu, és, gairebé sempre, la paterna i no la materna.

L'Evangelis segons Mateu refereix encara que Josep, assabentat de l'estat de coses, està decidit a trencar en secret el seu acord matrimonial amb Maria i a no iniciar la convivència conjugal amb ella, per tal d'evitar que Maria pugui ser acusada d'adulteri amb el consegüent escàndol públic (Mt 1,19). Sembla, però, que l'escàndol, o almenys les suspicàcies i les burles malicioses de la gent de Natzaret, difícilment es pogueren evitar, si ens atenem a la notícia de Lc 2,5: Maria, embarassada, arriba a Betlem sense haver celebrat les noces amb Josep, compromesa tan sols amb ell en matrimoni i, per tant, sense que hagi començat la convivència conjugal a Natzaret. Mateu és del tot explícit:

3. Vegeu també 6,42

4. Sobre la figura de Maria, vegeu darrerament la ponderada monografia de J. Becker, *Maria, Mutter Jesu und erwählte Jungfrau*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2001. També A. Puig i Tàrrach, «El entorno de María», *Ephemerides Mariologicae* 52 (2005) 209-221.

5. El terme «primogènit» (πρωτότοκος) (Lc 2,7.23) indica simplement que és el primer fill de Maria, no necessàriament que sigui el primer d'un seguit de germans (vegeu Ex 13,1; Nm 3,12).

«(Josep) no hi havia tingut relacions conjugals quan ella tingué el fill» (1,25). I, malgrat tot, Josep acabarà acceptant Maria com a esposa i reconeixerà Jesús com el seu fill legítim (Mt 1,24).

2. *Jesús, un infant en situació peculiar*

La situació d'un infant concebut i infantat en les circumstàncies de Jesús mereix de ser considerada, pel cap baix, com a peculiar. La denominació «fill de Maria», donada a Jesús pels seus propis convilatans de Natzaret, així sembla indicar-ho, ni que sigui de manera indirecta (Mc 6,3). Tanmateix, l'ús del que era a l'època la denominació habitual, «fill de Josep», assenyalava que la anormalitat no es converteix en un estigma feridor que hauria perseguit ineluctablement Jesús durant tota la seva vida. Chilton prem a fons l'argument de l'anormalitat i qualifica Jesús de *mamzer*, un marginat social, familiar i religiós, exclòs de la sinagoga i víctima d'un ostracisme tallant dins la vida comunitària del petit Natzaret.⁶ Notem, però, que la proposta de Chilton descansa sobre l'assumpció que Josep no hauria viscut a Natzaret, sinó a Betlem de Galilea (!), un poble veí de Natzaret. Josep —segons Chilton, el pare biològic de Jesús— hauria tingut relacions sexuals amb Maria, una dona d'un poble diferent del seu, i això hauria fet impossible que ella pogués demostrar que Josep era realment el pare del seu fill. Aquesta posició, però, és fràgil, ja que les fonts del segle i neguen que Josep hagi estat el pare biològic de Jesús. Com veurem més endavant, són els grups judeocristians i gnòstics del segle ii els qui afirmen que Jesús fou engendrat per un semen humà.⁷

El caràcter irregular o anòmal de l'origen de Jesús s'entreveu en Jn 8,41, on els dirigents jueus que discuteixen amb Jesús afirmen emfàticament: «Nosaltres no hem nascut de la fornicació. No tenim més pare que Déu.» Com fa notar Meier, la segona frase és un intent de legitimació espiritual per part dels adversaris de Jesús, a qui aquest acusa de tenir el diable com a pare (v. 44).⁸ Pel que fa a la primera frase, no és d'excloure que hi hagi una referència a una notícia que corria sobre Jesús, i que en el fons palesa el misteri que

6. Chilton suggereix que, a propòsit de Jesús, s'hauria creat una divisió entre la gent de Natzaret: «Jesus was considered to be born of fornication by some and the product of a miraculous birth by others» (*Rabbi Jesus*, 7). Aquesta situació donaria peu a una altra de les hipòtesis de Chilton: Jesús, a dotze anys, després de l'episodi del temple, hauria abandonat Natzaret i se n'hauria anat a viure amb Joan Baptista.

7. Una de les fonts d'informació que posseïm és Epifani, autor del segle iv, el qual dedica un capítol de la seva obra sobre les heretgies o *Panarion* (en concret, 30,2-3) a explicar i a combatre la posició dels ebionites. Vegeu Epiphanius, *Ancoratus und Panarion*. Vol. I: pp. 1-33 (GCS 25). Vol. II: pp. 34-64 (GCS 31). Vol. III: pp. 65-80 (GCS 37). La informació fornida per Ireneu és una mica diversa (vegeu n. 34 d'aquest estudi).

8. *Marginal Jew*, I, 228.

envolta la seva concepció i el seu naixement. L'agra polèmica entre jueus i cristians a finals del segle i, temps en què queda enllestida la redacció de l'evangeli segons Joan, ressona en els capítols 7 i 8 d'aquest evangeli. Aquí la gran qüestió és la dels orígens de Jesús: els seus germans (7,3-4.10), la seva procedència (7,27.52), el seu origen diví (8,42), la data del seu naixement (8,57-58), i, encara, la descendència davídica i betlemita del Messies (7,42). En aquest context, farcit de referències a la història concreta de Jesús, es fa difícil no veure en Jn 8,41 una al·lusió al caràcter singular del seu origen.

Ara bé, potser el judaisme del segle i ja havia fet un pas més i es decantava per denunciar clarament un origen il·legítim en Jesús: aquest seria el sentit del terme «fornicació». D'aquí la traducció freqüent del text joànic: «Nosaltres no som pas bastards (sobreentès: com tu ets)». És probable, doncs, que Jn 8,41 al·ludeixi a un coneixement —i un capgirament burlesc!— de la tradició cristiana sobre l'origen extraordinari de Jesús, o —cosa que és el mateix— la seva concepció virginal, tal com ha estat recollida per Mateu i Lluc. La burla cruel sobre els orígens exactes de Jesús es difondrà entre alguns cercles jueus del segle ii, sobretot durant la segona meitat del segle, ja que el jueu Trifó, amb qui discuteix Justí de Roma cap al 150 dC, no sembla estar-ne encara assabentat.⁹ En canvi, cap al 180 dC, el filòsof Cels, en la seva polèmica contra el cristianisme, argüeix que, com afirma un jueu que ell havia conegut, el pare de Jesús va ser un soldat romà, Panthera o Pantere, amb qui Maria hauria comès adulteri.¹⁰

En qualsevol cas, és clar que el naixement de Jesús s'ha produït dins un conjunt de circumstàncies inusuals i anormals que el singularitzen. Aquest naixement conté una mena de «secret», un nucli que la crítica històrica es mostra incapaç de dissoldre i resoldre en totes les seves parts.¹¹ Pel que sembla, la primera resposta, positiva, a aquest secret, la dona el mateix Josep, el qual apareix unànimement en els textos com el pare de Jesús, com el qui accepta de ser el

9. Vegeu, però, n. 34. Justí coneix la posició dels qui defensen un origen estrictament humà de Jesús.

10. Vegeu *Contra Celsum*, 1,32. «La mare de Jesús va ser repudiada pel fuster (τέκτονος) amb qui estava compromesa en matrimoni, perquè va ser trobada culpable d'adulteri (ἐπιμοιχείᾳ) i havia concebut d'un cert soldat anomenat Panthera» (SC 132: Livres I-III, ed. M. Bonnett, 1967). L'autor d'aquesta edició crítica remarca correctament que, segons Cels, Josep hauria repudiat Maria abans del naixement de Jesús, és a dir quan Josep i Maria estaven tan sols compromesos en matrimoni però no havien iniciat la convivència. La dada es desprèn clarament dels evangelis de Mateu (1,19) i Lluc (1,27; 2,5). El nom de «Panthera» (πανθήρα) pot ser una modificació burlesca del terme «parthenos» (παρθένος), és a dir «verge». Es tractaria, doncs, d'un nom artificios, inventat amb finalitats sarcàstiques.

11. L'expressió és manllevada de Justí, on el naixement de Jesús és qualificat de μυστήριον (Diàleg 43). Semblantment, el Protoevangeli de Jaume: «Dia rere dia, el seu ventre (de Maria) es feia gros... Tenia setze anys quan li van passar aquests fets misteriosos (ταῦτα τὰ μυστήρια)» (12,3). Ignasi d'Antioquia (Carta als Efesis 19,1) i Orígenes (*Homilia VI in Lucam*, GCS 49) remarquen que ni el diable no ha pogut fer-los fracassar.

pare legal del fill de Maria. La segona resposta, de to menyspreador, ve de la família pròxima de Jesús i dels seus convilatans, els habitants de Natzaret, els quals es mostren incomodats davant la seva persona i es resisteixen a creure en ell (Mc 6,4; Jn 7,5). La tercera resposta, de to altra vegada positiu, és la de la tradició cristiana primitiva, que ha estat plasmada en dues úniques fonts: els relats de la infància dels evangelis de Mateu i Lluc, independents entre ells. Aquesta tradició afirma amb claredat la concepció virginal de Maria, però sense els tons declaradament apologetics d'alguns documents posteriors, com el Protoevangeli de Jaume.¹²

3. *El llinatge davídic de Jesús*

Entre les informacions més recurrents en relació al naixement de Jesús, hi ha l'afirmació del seu llinatge davídic: els textos repeteixen una vegada i una altra que Josep, el pare legal de Jesús, és descendent de David. De fet, en el món jueu —i, podríem afegir, en el greco-romà i en el món occidental actual— el pare legal és el pare veritable, hagi o no hagi engendrat biològicament el seu fill. Per tant, en la concepció genealògica pròpia del judaisme del segle i, afirmar que Jesús és fill de Josep vol dir que aquest és el seu pare legal, no necessàriament el seu pare biològic.¹³

Els relats del naixement i infantesa de Jesús que es troben en els evangelis de Mateu i de Lluc afirmen sense vacil·lacions que Josep és el seu pare legal i que aquest fet justifica l'ascendència davídica de Jesús (Mt 1,6.16.20; Lc 1,27; 2,4; 3,23.31). En canvi, les designacions, directes o indirectes, de Jesús com a «fill de David» sembren tot el Nou Testament. Les trobem en els evangelis de Mateu (9,27; 12,23; 15,22; 20.30.31; 21.9.15), de Marc (10,47.48; 11,10) i de Lluc (1,32; 1,69; 18,30.39). Però també en dues confessions de fe molt primitives: de Jesús es diu que és «descendent de David pel que fa al llinatge humà» (Rm 1,3) i que ha «sorgit del llinatge de David» (2Tm 2,8). El llibre de l'Apocalipsi recull igualment aquesta tradició en 3,7 (Jesús és «el qui té la clau de David») i 22,16 («jo sóc el rebrot i el descendent de David»). En altres indrets del Nou Testament, i sense que s'hi adverteixin connotacions apologetiques, s'identifica la tribu a la qual pertanyen David i Jesús: «(Jesús) ha sortit de la tribu de Judà» (He 7,14); «ha triomfat el lleó de la tribu de Judà, el rebrot de David» (Ap 5,5). Ampliant encara més el camp, s'afirma de forma absolutament natural que Jesús és membre del poble d'Israel i, com a tal, per-

12. I si la mare de Jesús era viva i residia a Jerusalem, amb els germans i els deixebles d'ell, quan la comunitat primitiva inicià la seva singladura —tal com es desprèn dels Fets dels Apòstols (1,14)—, res no obsta que l'origen d'aquella tradició es nodreixi de les seves pròpies paraules.

13. Meier, *Marginal Jew*, I, 217.

tany al llinatge dels patriarques o pares —entre ells, David (Ac 2,29). Pau conclou: «com a home (κατὰ σάρκα) ha sortit d'ells (dels israelites) el Crist» (Rm 9,5). Fora del Nou Testament, el llinatge davídic de Jesús s'afirma, entre altres, en la Didakhé, escrit cristià d'inicis del segle ii.¹⁴

Si bé en algunes fonts la referència a David sembla estar al servei d'una idea —la de Jesús com el veritable Messies d'Israel—, aquesta referència es repeteix en fonts massa antigues i independents entre elles per a deduir que som davant una construcció teològica posterior a la vida de Jesús. En efecte, la pertinença de Jesús a una família del llinatge de David és una tradició mantinguda en els primers segles. Així es comprova en les notícies que, mitjançant Eusebi de Cesarea, ens proporciona Hegesip, nascut a Palestina, el qual escriu cap al 180 dC i té informacions fidedignes, provinents de la tradició oral, sobre la composició de la família de Jesús. Hegesip no esmenta directament el llinatge davídic de Jaume, anomenat «el germà del Senyor», és a dir de Jesús, que, segons fonts coetànies, era el fill gran de Josep. Però, en canvi, sí que ho fa en relació al qui fou el successor de Jaume en la direcció de la comunitat cristiana de Jerusalem: Simeó, segons Hegesip «fill de Clopàs» (Cleofàs) i «cosí del Senyor» o «cosí del Salvador» o encara «fill de l'oncle del Senyor».¹⁵ D'aquest Simeó, fill de Clopàs i nebot de Josep, el pare legal de Jesús, el mateix Hegesip afirma que fou denunciat «com a descendent de David» i, per tant, persona amb possibles pretensions messiàniques, és a dir antiromanes, per la qual cosa fou condemnat a ser crucificat en temps de Trajà.¹⁶ Millor sort van córrer dos néts de Judes, un dels quatre germans del Senyor,¹⁷ els quals havien estat cridats a declarar davant l'emperador Domicià (81-96 dC) com a pertanyents a la família de David i, per tant, sospitosos de relació amb un messies enemic de Roma. De fet, es tractava de dos camperols, que conreaven una petita propietat de la qual vivien i gràcies a la qual pagaven els impostos. Domicià va comprovar que eren persones inofensives i els posà en llibertat.¹⁸ Igualment, segons Juli l'Africà, en una carta que adreça a Arístides, la família de Jesús es vantava del seu origen davídic.¹⁹

14. «Hosanna al Déu de David... Maranathà» (Did 10,6). Es tracta d'una fórmula antiga, pròxima, certament, a les expressions dels evangelis sinòptics referides a Jesús com a fill de David (vegeu sobretot Mt 21,9.15).

15. *Hist. Eccl.*, 4,22,4; 3,11; 3,32,6; 4,22,4. Seguim l'edició crítica de la *Historia Ecclesiastica* d'Eusebi de Cesarea publicada en SC 31 (Livres I-IV, ed. G. Bardy, 1952).

16. *Hist. Eccl.*, 3,32,3

17. Vegeu Mc 6,3

18. *Hist. Eccl.*, 3,20,1-6. Sempre seguint Eusebi, que coneix els cinc llibres de *Memòries*, escrits per Hegesip (*Hist. Eccl.*, 4,22,1), sembla que la persecució contra els descendents de David ja s'inicià en temps de Vespasià, després de la destrucció de Jerusalem, «per tal que no quedés entre els jueus ningú de la tribu reial (ἀπὸ τῆς βασιλικῆς φυλῆς)» (3,12).

19. *Hist. Eccl.*, 1,7,13.

Allí on es pretén aportar una prova definitiva sobre el llinatge davídic de Jesús és en les dues genealogies (Mt 1,1-17 i Lc 3,23-38), les quals, de manera descendent (Mateu) o ascendent (Lluc), forneixen dues llistes genealògiques divergents: la de Mateu va d'Abraham a Jesús, i la de Lluc arriba fins a Adam, i Déu (!).²⁰ És coneguda l'existència de tradicions orals i escrites sobre els avantpassats no tan sols de les famílies sacerdotals, de la tribu de Leví, sinó fins i tot de famílies no sacerdotals, pertanyents particularment a les tribus de Judà i de Benjamí. Com bé remarca J. Jeremias, en el pensament dels *hassidim*, una genealogia no és una arbitrariedad, sinó un instrument que garanteix la pertinença legítima al poble d'Israel i, per tant, la participació en la salvació futura i definitiva.²¹ Una genealogia és el resultat d'una recerca meticulosa sobre la història passada d'una persona i d'un llinatge, els quals queden així vinculats, sense ombra ni dubte, a la història d'un poble.

En el cas de Jesús, la recerca genealògica discorre per camins diferents, tot i confluïr en un resultat idèntic: segons Mateu i Lluc, Jesús, fill de Josep, és descendent de Zorobabel, fill de Salatiel, i la seva ascendència arriba fins a David, fill de Jessè.²² Es tracta, *grosso modo*, de mil anys d'història d'Israel, coberts per una vintena de noms (Lluc) o catorze noms (Mateu) per a cada període de cinc-cents anys. Notem, però, que entre Jesús, Zorobabel (temps de l'exili) i David (inici de la monarquia) no hi ha cap nom coincident. A grans trets, l'explicació sembla senzilla: s'han escollit dues línies diverses de descendència. Mateu segueix la línia reial de Salomó, fill de David, i Lluc segueix una línia no reial, des de Natan, un altre dels fills de David.²³ Semblantment, després de Zorobabel, Mateu elabora la llista des d'Abihud, mentre que Lluc ho fa a partir de Resà, sense que en cap dels dos casos puguem acollir-nos a cap model bíblic. En qualsevol cas, sorprèn que ni tan sols coincideixi el nom de l'avi de Jesús, que es diu Elí (Lluc) o Jacob (Mateu). En canvi, el nom del besavi (Matat i Matan, respectivament) és gairebé el mateix. Malgrat les molt notables divergències entre Mateu i Lluc, les genealogies representen un esforç de la comunitat primitiva per reconstruir l'ascendència

20. Vegeu R.E. Brown, *The Birth of the Messiah. A Commentary on the Infancy Narratives in the Gospels of Matthew and Luke*, New York: Doubleday, ²1993, pp. 57-95.

21. J. Jeremias, *Jerusalem in the Time of Jesus. An Investigation into Economic and Social Conditions during the New Testament Period*, London: SCM, 1969, pp. 284-297.

22. Segons el Protoevangeli de Jaume (10,1), també Maria seria de llinatge davídic. Fem servir l'edició crítica d'É. de Strycker, *La forme la plus ancienne du Protévangile de Jacques* (Subsidia Hagiographica 33), Bruxelles: Société des Bollandistes, 1961. Igualment, Nativitat de Maria, 10,1; Ascensió d'Isaïes, 11,2; Justí, Diàleg amb Trifó, 100; Ireneu, *Adversus Haereses*, 3,9,2; 3,16,2.3.4. Tanmateix, segons alguns escriptors cristians (el més antic sembla ser Hipòlit), la nissaga de Maria seria davídica (per part de pare?) i sacerdotal (per part de mare?). Vegeu G.M. Verd, «La estirpe de la Madre del Mesías», *Marianum* 48 (1986) 105-153.

23. Vegeu 2Sa 5,14

davídica de Jesús i justificar així, de manera significativa, la seva pertinença al llinatge de David.²⁴

Tanmateix, hi ha dos textos evangèlics que semblen plantejar dificultats al llinatge davídic de Jesús: Jn 7,42 i Mc 12,35-37. En el primer —«¿No diu l'Esriptura que el Messies serà descendent de David i que ha de venir de Betlem, el poble de David?»— es posa en dubte que Jesús, un galileu, pugui ser el Messies. Ara bé, cal recordar, d'entrada, que no tots els descendents de David vivien a Betlem, encara que en fossin originaris quant al llinatge. D'altra banda, no fóra impensable que la frase admetés una interpretació irònica, i llavors s'hi afirmaria el contrari del que sembla que es nega: la pertinença de Jesús al llinatge de David. Seguint Meier, la frase de Jn 7,42 es mou en una certa ambigüitat.²⁵ Si és entesa en sentit recte, la conclusió és que Jesús, pel fet de no haver nascut a Betlem, no pot ser tingut per Messies. Però si és llegida en sentit oblic, irònicament, llavors els qui la pronuncien afirmen de fet allò que pretenen negar: cal tan sols suposar que els lectors saben que Jesús va néixer realment a Betlem, mentre que els qui pronuncien la frase en qüestió ho ignoren. Per això, el que pretén ser una negació es converteix en una afirmació, en una prova a favor de la messianitat de Jesús.²⁶ En conseqüència, no és possible argumentar de manera conclusiva a partir de Jn 7,42.

Pel que fa a Mc 12,35-37, la pregunta inicial que Jesús planteja —«com poden dir els mestres de la Llei que el Messies ha de ser fill de David?»— no parteix de la suposició que el qui la fa hagi de donar una resposta negativa. La qüestió darrera de la breu escena dialèctica entre Jesús i els experts en la Llei és si el Messies és alguna cosa més que el fill de David. Naturalment, si David en el salm 110 es refereix al Messies com «el meu Senyor», això significa que la seva filiació és superior (no contrària!) al llinatge del mateix David: l'origen

24. L'estricta pregunta històrica sobre les genealogies és més aviat complexa. La tradició genealògica que desemboca en Mateu sembla adoptar una posició més «oficialista», ja que ressegueix, no sense alguna imprecisió, la llista dels reis de Judà, tal com es troba en els dos llibres dels Reis. Lluc, que té accés a una font més marginal, sembla més sòlid que Mateu. Les possibilitats, per tant, són dues: o bé es tracta de dos intents independents, que es remetent a dues tradicions diverses, o bé la llista de Lluc, més antiga, ha estat fortament retocada i s'ha convertit en la llista actual de Mateu, que força l'encaix dels noms en diversos períodes simètrics de la història d'Israel. Potser la segona posició seria la preferible, ateses algunes coincidències, per exemple, la que afecta Salatiel com a pare de Zorobabel en comptes de Pedaïà (vegeu tots dos noms en 1Cr 3,17-19).

25. Vegeu *Marginal Jew*, I, 214-216: «that passage is ambiguous in its intent» (214). Tanmateix, no penso que la força de la ironia descansi sobre el fet que és indiferent si Jesús ha nascut a Natzaret o a Betlem. La qüestió no deu ser tan insignificant quan provoca una divisió profunda dins el poble (Jn 7,43-44)!

26. Aquest cas no seria únic en l'evangeli joànic, on la ironia és fina i abundant. També els soldats que escarneixen Jesús i el saluden amb un «Salve, rei dels jueus!» (Jn 19,3), afirmen, pensant-se que ho neguen, allò que el lector sap i reconeix. Amb el títol de la creu (19,19) passa una cosa semblant.

de Jesús va més enllà d'un messianisme davídic, l'horitzó en què es movien les esperances jueves de la seva època, però no el nega. Per tant, tampoc Mc 12,35-37 no sembla posar en dubte el llinatge davídic de Jesús.

4. Els «germans» i les «germanes» de Jesús

Els testimonis sobre els germans i les germanes de Jesús, i, en general, sobre els seus familiars, no són escassos en el Nou Testament, sobretot en els evangelis. Jesús és anomenat «fill de Josep» o «fill de Maria», i és conegut habitualment com a «Jesús de Natzaret», d'acord amb el lloc on s'havia fet gran.²⁷ A més, però, les fonts cristianes i jueves contenen un altre registre de fórmules en relació a la família de Jesús: «els seus germans», «les seves germanes», «el germà de Jesús», «el germà del Senyor»... Per tant, seria oposar-se a l'evidència negar que Jesús tingué «germans» i «germanes». Ara bé, des del punt de vista històric, quin sentit cal donar a aquest fet incontrovertible i, endemés, quasi imprescindible en la societat jueva de l'època? La pregunta augmenta la seva importància pel fet que Jesús va deixar casa, família i poble en un moment determinat de la seva vida, i aquest trencament no va quedar exempt de tensions, com reflecteixen alguns textos evangèlics. Fins i tot, en una ocasió, els seus familiars, probablement els seus parents (οἱ παρ' αὐτοῦ) —i no tan sols els seus germans—, es van presentar a Cafarnaüm «per endur-se'l, perquè deien: Ha perdut el seny!» (Mc 3,21).

a) La família de Jesús durant el seu ministeri

Els episodis fonamentals dels evangelis sobre el tema són dos: la visita que rep Jesús, a Cafarnaüm, el seu poble d'adopció, de part de la seva mare i els seus germans —potser, germans i germanes—, i la visita que ell mateix fa a Natzaret, el seu poble d'origen, allí on s'ha fet gran. En el primer episodi van a trobar Jesús «la seva mare i els seus germans», mentre ell és dins de casa parlant a un grup de persones, on probablement hi ha homes i dones, tal com es dedueix de la frase final: «El qui fa la voluntat de Déu, aquest és el meu germà, la meva germana, la meva mare» (Mc 3,35, par. Mt 12,50, par. Lc 8,21).²⁸ De fet, no és casual que Jesús digui «la meva germana», ja que en el segon episodi les seves germanes són esmentades directament. Jesús ha arribat a Natzaret i, en dissabte, es posa a ensenyar a la sinagoga del poble on s'ha criat, amb el

27. Sobre la distinció entre Betlem (lloc on Jesús neix) i Natzaret (lloc on creix i del qual procedeix), vegeu el meu article «El naixement de Jesús», publicat en la *RCatT* XXX (2005) 289-329.

28. Notem que, en aquest darrer text, no s'esmenten les germanes.

resultat que tothom s'estranya de la seva saviesa. El comentari és general: «¿No és el fuster, el fill de Maria i germà (ἀδελφός) de Jaume, de Josep, de Judes i de Simó? I les seves germanes, ¿no viuen aquí entre nosaltres?» (Mc 6,3). Davant l'escàndol de la gent de Natzaret, Jesús replica: «Un profeta només és menyspreat al seu poble (ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ), entre els seus parents (συγγενεῦσιν) i a casa (οἰκία) seva» (6,4). Es tracta de tres grups de persones, del més gros al més petit: tota la gent de Natzaret, els qui són familiars de Jesús i els qui formen el seu nucli familiar esticte.²⁹ Si ens atenem al context, aquest nucli inclou aleshores set persones: la mare, els quatre germans i, almenys, dues germanes.

El pare i cap de família, Josep, no és esmentat, i la causa més raonable per a explicar aquesta clamorosa absència és que, en aquell moment, ja era mort. De fet, la tradició de la mort primerenca de Josep ja ha trobat cabuda, ni que sigui de manera indirecta, en el Protoevangeli de Jaume, un escrit apòcrif dels volts de l'any 200, que narra la vida de la Verge Maria i el naixement del seu fill, Jesús. Aquí Josep apareix com un home d'edat, vidu i amb fills ja adults, que accedeix a prendre sota la seva custòdia, com a esposa, una noia, Maria, que tot just ha complert dotze anys i que encara ha d'infantar Jesús (9,3; 19,1). En el segle iv, aquesta tradició es troba plenament integrada en un altre apòcrif, la Història de Josep el Fuster, i en diversos autors cristians grecs i siríacs, alguns, com Climent d'Alexandria, anteriors. Així, doncs, tot fa pensar que, quan Jesús comença el seu ministeri lluny de Natzaret, als volts dels trenta anys segons Lc 3,23, Josep ja havia mort. Epifani situa aquesta mort mentre Jesús és encara adolescent, una mica més enllà dels seus dotze anys.³⁰ La raó d'aquesta precisió cronològica és ben simple: segons Lc 2,41-52, és en aquesta edat que Jesús puja a Jerusalem a celebrar la Pasqua al temple de Jerusalem, formant part d'una comitiva de pelegrins galileus entre els quals hi ha el seu pare i la seva mare i, molt probablement, altres familiars i coneguts. En qualsevol cas, a jutjar per Jn 6,42, Josep no pot haver mort en una edat gaire primerenca de la vida de Jesús: «Aquest, ¿no és Jesús, el fill de Josep? Nosaltres coneixem el seu pare i la seva mare...», diu la gent que l'escolta vora el llac de Galilea o Tiberíades. La frase no implica necessàriament que Josep sigui viu, sinó que a Galilea tothom sap qui és Jesús i qui són els seus pares.

Durant el ministeri públic de Jesús, doncs, Josep no és mai esmentat, i aquest és l'argument major a favor d'una mort del pare de Jesús en una data anterior a l'inici del ministeri d'aquest. En canvi, la mare i els germans hi són puntualment presents, tot i que, en l'Evangelí segons Joan —i només en aquest evangelí— la seva presència és més sovintejada. Així, sense anomenar-la pel

29. Vegeu igualment Lc 14,12 i 21,16.

30. *Pan.*, 3,78,10.

nom propi, «la mare de Jesús» apareix a les noces de Canà (Jn 2,1-12) i al peu de la creu (19,25-27). Per l'altre costat, «els seus germans», també sense que se n'especifiqui el nom, es fan presents a les noces de Canà i en un breu episodi, previ a un viatge de Jesús a Jerusalem amb motiu de la festa dels Tabernacles, que serveix per a posar en evidència la seva incredulitat (7,5) i una certa tibantor entre ells i Jesús, el qual se'ls adreça amb tons irònics (7,6): Jesús acaba pujant a la festa, com els seus germans li ho suggerien, després, però, d'haver-s'hi negat. Ells hi van primer, i Jesús hi puja a part, posteriorment. La incredulitat dels germans de Jesús en aquest episodi (7,1-10) recorda de prop la incredulitat dels habitants de Natzaret —entre ells, els seus germans!— quan Jesús visita el seu poble d'origen. Marc acaba el relat de la visita amb aquest comentari: «i el sorprenia que no tinguessin fe» (6,6; semblantment Mt 13,58). En Lluc, el rebuig de la gent de Natzaret és absolut, fins al punt que el volen estimbar muntanya avall (Lc 4,29).

És clar, doncs, que, segons els evangelis canònics, els germans de Jesús adopten una actitud més aviat distant i reservada, i a vegades fins i tot crítica, amb ell. Els germans no semblen seguir-lo en la seva vida de predicació i de guaricions, ni sembla que Jesús els demani que ho facin. Els seus camins no es troben, i en les comptades ocasions en què ho fan, hi ha dificultats d'entesa i una incomoditat que sembla mútua. En aquest sentit, segons els evangelis canònics, l'actitud dels germans de Jesús, durant el temps que dura la predicació d'aquest, no difereix gaire de l'actitud que mostren la resta d'habitants de Natzaret, siguin o no parents d'aquell predicador i guaridor itinerant que ha deixat el seu poble i la seva família.

D'altra banda, els germans de Jesús formen un grup ben identificat que es distingeix del grup dels deixebles, aquells que Jesús ha cridat lliurement perquè compartissin amb ell la seva vida i la seva missió. Tots dos grups apareixen significativament diferenciats entre ells i en relació a la mare de Jesús en l'episodi de les noces de Canà, que acaba amb aquestes paraules: «Després d'això, (Jesús) va baixar a Cafarnaüm amb la seva mare, els seus germans i els seus deixebles» (Jn 2,12). En els Fets dels Apòstols, entre les cent-vint persones que es troben al cenacle de Jerusalem, després que Jesús ha mort i els seus seguidors l'han vist ressuscitat, aquests tres grups són semblants: els apòstols, algunes dones, «Maria, la mare de Jesús, i els germans d'ell» (Ac 1,12-14). Més endavant, «els germans d'ell», és a dir de Jesús, passaran a ser «els germans del Senyor». Aquesta és la fórmula que s'acabarà imposant en la comunitat cristiana primitiva, tal com ho mostra l'ús que en fa Pau (1Co 9,5).

Per tant, sembla clar que en els darrers compassos de l'activitat pública de Jesús un grup més o menys nombrós de familiars seus es desplacen des de Galilea a Jerusalem. De fet, fins aleshores els germans de Jesús han aparegut vinculats exclusivament a Galilea, amb esporàdiques visites a Jerusalem amb ocasió d'alguna festivitat, com era costum entre els jueus galileus més obser-

vants.³¹ En canvi, tot fa pensar que en els mesos que precedeixen la mort de Jesús, els seus germans —i la seva mare— es transfereixen a Jerusalem. És ben possible que la raó d'aquest canvi de residència sigui l'indicat en Lc 19,11: «eren a prop de Jerusalem i ells es pensaven que el Regne de Déu es manifestaria immediatament». Que Jerusalem és la ciutat on el grup que envolta Jesús —els Dotze, deixebles itinerants, deixebles sedentaris— pensa que es realitzaran les esperances messiàniques dipositades en ell es desprèn de la petició de Jaume i Joan, aspirants a ocupar els primers llocs del regne que sembla a punt d'arribar, els quals acompanyen Jesús en la seva aproximació a la ciutat (Mc 10,37, par. Mt 20,21). El mateix sentit es verifica en la pregunta que els deixebles adrecen a Jesús ressuscitat i que, segons Ac 1,6, se situa a Jerusalem: «És ara que restabliràs el Regne a favor d'Israel?» Les aclamacions al Messies Jesús durant la seva entrada triomfal a Jerusalem, pocs dies abans de la seva mort, s'expliquen per una convicció semblant: «Beneït el Regne que arriba, el del nostre pare David!» (Mc 11,10). Jesús mateix havia donat una bona pista quan havia manifestat fermament, davant l'amenaça d'Antipes: «No convé que un profeta mori fora de Jerusalem» (Lc 13,33).

El desplaçament a Jerusalem de la família de Jesús s'encavalca amb un altre desplaçament: el de les dones deixebles que a Galilea li havien prestat ajut i que ara «havien pujat amb ell a Jerusalem» (Mc 15,41). Algunes d'aquestes dones eren parentes de Jesús, com Maria, muller de Cleofàs/Clopàs i tieta seva, la qual és presentada vora la creu (Jn 19,25). Per tant, sembla difícil negar l'evidència d'un desplaçament de galileus a Jerusalem en els primers mesos de l'any 30 dC, poc temps abans de la mort de Jesús, moguts per una forta expectació messiànica congriada al voltant de la figura del rabí de Natzarret: els Dotze, altres deixebles masculins, un grup de dones, la seva mare i el grup dels «germans» —els quatre germans i les germanes legals de Jesús amb altres parents pròxims.³² De fet, la família directa de Jesús —«la mare i els (seus) germans»— apareix esmentada d'aquesta manera en els sinòptics (Mc 3,31-35 i par.), en els Fets dels Apòstols (Ac 1,14) i l'evangeli joànic (Jn 2,12).

Dels familiars més pròxims de Jesús, el de més anomenada i importància serà sens dubte el germà gran, Jaume, el qui portarà el títol de «el germà (per antonomàsia) del Senyor».³³

31. Vegeu Jn 7,10.

32. Sobre el tema dels «germans» de Jesús, vegeu el meu llibre *Jesús. Un perfil biogràfic* (Perfils 50), Barcelona: Proa, 2004, pp. 173-183. Aquí es proposa la interpretació més antiga (s. ii dC) que trobem en les fonts (concretament, el Protoevangeli de Jaume): les (dues?) germanes (innominades) de Jesús i els seus quatre germans, esmentats pel nom en Mc 6,3, par. Mt 13,55, serien fills d'un primer matrimoni de Josep i, per tant, germans legals de Jesús.

33. L'interès per Jaume, el germà del Senyor, ha crescut notablement en els darrers vint anys, a l'empareda de la Tercera recerca del Jesús històric. Esmentem, entre els estudis recents, W.

b) *Jaume, el Just, el germà gran de Jesús*

Els quatre germans mascles que té Jesús porten, significativament, noms clàssics, manllevats de l'Israel patriarcal, habituals a partir dels moviments reformadors jueus del segle ii aC. Jaume, el més gran, porta el nom del patriarca Jacob, i els altres han rebut els noms de tres dels fills més coneguts del patriarca: Josep (o Josés), Judes (és a dir Judà) i Simó (és a dir Simeó).³⁴ El més important d'entre ells serà sens dubte Jaume, conegut entre els primers cristians i en la tradició dels primers segles amb el títol gloriós de «el germà del Senyor» (Ga 1,19). Jaume és, en efecte, el germà de Jesús per antonomàsia, el primer de la sèrie en les llistes de germans que apareixen en Mateu i Marc i, en conseqüència, el de més edat de tots ells. Notem que, malgrat la sinonímia, aquest Jaume no s'ha d'identificar amb un deixeble de Jesús que pertany al grup dels Dotze i que duia de sobrenom el Menor o Petit. Aquest Jaume era fill d'Alfeu i de Maria i germà de Josés o Josep, si ens atenem a les llistes de l'elecció dels Dotze (Mt 10,3; Mc 3,18 i Lc 6,15),³⁵ i tenim en compte les informacions procedents de Mc 15,40, Mt 27,56 i Lc 24,10. En canvi, Jeroni és de l'opinió que cal identificar Jaume i Josep, els dos primers germans de Jesús, amb els dos personatges homònims, fills de Maria d'Alfeu; en conseqüència, segons Jeroni, Jaume, el «germà» —segons ell, cosí— de Jesús, seria el mateix personatge que Jaume el Menor o Petit, un dels Dotze.³⁶

Pratscher, *Der Herrenbruder Jacobus und die Jacobustradition*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987; J.L. De León Azcárate, *Santiago, el hermano del Señor*, Estella: Verbo Divino, 1995; J. Painter, *Just James. The Brother of Jesus in History and Tradition*, Edinburgh: T&T Clark, 1999; R.B. Ward, «James of Jerusalem in the First Two Centuries», *ANRW* II.26.1, pp. 779-812. Sobre la família de Jesús, a més de l'estudi de R. Bauckham (vegeu n. 2 d'aquest article), es pot consultar J. Blinzler, *Die Brüder und Schwestern Jesu* (SBS 21), Stuttgart: KBW, ²1967; W.A. Bienert, «Jesu Verwandtschaft», en W. Schneemelcher (ed.), *Neutestamentliche Apokryphen*, vol. I, Tübingen: Mohr Siebeck, ⁵1987, pp. 373-386.

34. Vegeu Mt 13,55 i Mc 6,3. L'ordre de Mt 13,55 és Simó i Judes. L'alternança entre Simeó, nom d'origen hebreu (així s'anomenava el segon fill de Jacob), i Simó, nom d'origen grec, és freqüent en l'Israel del període hel·lenístic. Els exemples d'alternança són múltiples: Jonatan (hebreu) / Jonatàs (grec) en seria un altre. És clar, però, que en l'ús ordinari les diferències provinents de l'origen hebreu o grec dels noms ja no eren significatives en el segle i.

35. Vegeu també Ac 1,13.

36. Vegeu *De viris illustribus*, 2. La similitud onomàstica entre els dos fills de Maria, la muller d'Alfeu, una de les dones que testimonien la crucifixió i mort de Jesús, i els dos primers germans de Jesús ha comportat, en diversos autors antics i en alguns de moderns, l'assimilació de Jaume «el germà del Senyor» o «el Just» amb Jaume «el Menor» o «Petit» (ὁ μικρός). Tanmateix, els qualificatius són talment definits que cal concloure que es tracta de dos personatges diferents. Vegeu igualment, entre molts altres, Meier, *Marginal Jew*, I, 355, n.21. De fet, Hegešip, que és la font més usada per Blinzler en la seva defensa de la hipòtesi de sant Jeroni (LThK ²II, p. 716), mai no anomena Jaume, el germà del Senyor, amb el qualificatiu de «Menor» o «Petit». En canvi, res no obsta a la identificació de Jaume el Menor o Petit, fill de Maria (Mc 15,40), amb Jaume, fill d'Alfeu, un dels Dotze (Mc 3,18).

Jaume, el germà del Senyor, apareix, al costat de Pere i de Pau mateix —si bé molt més tard—, com una de les tres persones a les quals Jesús ressuscitat s'hauria aparegut individualment (1Cor 15,5.7). Aquest fet legitima extraordinàriament la posició destacada de Jaume com aquell que es veié honorat, després de Pere, amb un trobament personal amb el ressuscitat. En el llibre dels Fets dels Apòstols, Jaume apareix com el cap de la comunitat de Jerusalem (12,17; 21,18) i líder dels cristians d'origen jueu que practiquen escrupolosament la Llei de Moisès i per aquest motiu són ben vistos pels fariseus de Jerusalem: l'epítet «el Just» que se li aplica en EvTom 12³⁷ sembla indicar, per part seva i de la comunitat judeocristiana de Jerusalem, una pràctica estricta de la religió jueva. És en aquesta mateixa línia que cal interpretar el relat de Flavi Josep sobre el martiri de Jaume (Ant 20,197-203), fet que provocà la reacció immediata dels «habitants de la ciutat (Jerusalem) que eren més assenyats i que observaven estrictament la Llei»: es tracta probablement dels fariseus de Jerusalem, del tot escandalitzats amb la condemna a mort de Jaume per part d'Anan, el gran sacerdot saduceu, sota l'acusació d'haver transgredit la Llei (!). De fet, l'execució de Jaume, «el germà de Jesús, anomenat Messies», és referida amb indignació per Flavi Josep, un fariseu, dolgut que hagués estat executat un jueu observant i pietós. També la tradició judeocristiana ha conservat aquesta imatge de Jaume. Així, Hegesip, cap al 180 dC, l'anomena «Jaume el Just»,³⁸ a més de referir-se a ell amb la denominació, comuna a tot el cristianisme primitiu, de «Jaume, el germà del Senyor».³⁹ Igualment, Climent d'Alexandria el coneix amb el sobrenom de «el Just» en un fragment de les Hipòtesis citat per Eusebi.⁴⁰ Tant Hegesip com Epifani precisen la santetat de Jaume i en fan un nazireu, cèlibe, que duia vestits de lli com els sacerdots i que podia entrar dins el santuari, tot i no considerar-lo, probablement, de nissaga sacerdotal.⁴¹

En relació a Jaume, es planteja la qüestió de la seva posició en relació a la missió de Pau entre els pagans i a l'obligatorietat, o no, que tots els nous adherits a la fe cristiana —també els d'origen pagà— siguin circumcidats i observin la Llei de Moisès. Sovint s'ha dit que Jaume s'afilera amb els qui pensaven que calia que tots els convertits al cristianisme es convertissin igualment al judaisme, sense més matisos. Aquesta és, però, la posició dels anomenats «falsos germans intrusos» (Ga 2,4), que, segons Ac 1,24 i Ga 1,7, «pertorben» la comunitat. Per a aquests, «del grup dels fariseus» (Ac 15,5), la salvació passa per l'acceptació de la Llei de Moisès (15,1). I si bé aquests es presenten, a Antioquia i arreu, «de part de Jaume» com a «defensors de la cir-

37. Cf. *Hist. Eccl.*, 2,23,20.

38. *Hist. Eccl.*, 4,22,4.

39. *Hist. Eccl.*, 4,23,1.

40. *Hist. Eccl.*, 2,1,4-5.

41. *Hist. Eccl.*, 2,23,3; *Pan.*, 29,4,2-3.

cumcisió» (Ga 2,12), no sembla que la posició de Jaume sigui exactament la mateixa. En efecte, tant en Ac 15 com en Ga 2, Jaume es presenta al costat de Pere (i Joan) com a «columna», és a dir com un dels tres dirigents tinguts en més consideració, en la seva qualitat de líder de l'Església de Jerusalem, i mantenint una posició flexible en relació a la missió entre els pagans. Mentre el grup dels judaïtzants estrictes voldria que tots els convertits a la fe visquesin com a jueus, Jaume accepta la praxi de Pau i Bernabé, segons la qual els cristians provinents del paganisme no s'han de circumcidar: Titus n'és un exemple (Ga 2,3). Pau, pel seu costat, manifesta la seva comunió amb les tres «columnes» i el reconeixement que aquests han fet de la seva missió entre els pagans (2,9).

D'altra banda, Jaume sembla situar-se en una posició intermèdia entre els judaïtzants estrictes i el grup de Pau i Bernabé, que promouen una missió entre els pagans lliure de l'obligatorietat de la Llei. Per això, en l'assemblea de Jerusalem, Jaume defensa el compromís entre uns i altres, que passa per imposar als cristians no-jueus d'Antioquia, Síria i Cilícia les càrregues «indispensables» que regulin la convivència amb els cristians d'origen jueu (Ac 15,19-20.23). Naturalment, el conflicte es presenta allí on hi ha comunitats mixtes, com a Antioquia, amb cristians provinents alhora del judaisme i del paganisme. Ho mostra l'episodi narrat en Ga 2,11-14, que afecta dos grans líders de l'Església com Pere i Bernabé, d'origen jueu, els quals, per por dels judaïtzants estrictes, que s'han presentat de part de Jaume, eviten de menjar amb els cristians d'origen pagà i trenquen així la comunió amb ells. En canvi, a Jerusalem i allí on arriba la missió judeocristiana, circumscrita als qui ja són jueus, Jaume actua com un jueu observant i defensa que els cristians d'origen jueu han de mantenir l'observança de la Llei sense rebaixes de cap mena. D'aquí que Pere i Bernabé puguin ser blasmatos a Antioquia per judaïtzants estrictes que recorren a l'autoritat de Jaume (2,12), i que Jaume demani a Pau que desmenteixi el rumor que corre, segons el qual aquest ensenyaria als jueus residents entre els pagans a «apostatar de la Llei de Moisès» (Ac 20,21). Per tant, si bé Jaume, a diferència dels judaïtzants estrictes, tolera una missió —tan sols entre els pagans!— que no exigeixi la pràctica de la Llei als nous convertits, no accepta, en canvi, a diferència de Pau, que els cristians d'origen jueu deixin d'observar la Llei de Moisès quan conviuen amb cristians provinents del paganisme (Ga 2,14!).⁴²

42. La missió de Pau es durà a terme entre els pagans de manera predominant però no exclusiva: cal entendre així l'autoqualificació de Pau com a «apòstol dels pagans» o dels «incircumcisos» (Ga 2,7.9). Aquest fet, provocat per la proximitat dels jueus que habiten a la Diàspora, en territori grec, als pagans que els envolten, comportarà que la missió paulina aigualeixi cada vegada més la diferència entre cristians jueus i no-jueus: la comunió en una mateixa fe en Jesucrist passa per damunt de l'obligatorietat de la Llei. En conseqüència, els judaïtzants estrictes, que segueixen a Pau l'herba sota els peus «pertorbant» la seva missió (Ga 5,10) i es mostren

No és d'estranyar que, com hem assenyalat, Jaume mantingui la direcció de la comunitat de Jerusalem fins al moment de la seva mort (62 dC), respectat pels fariseus de la ciutat, alguns dels quals havien acceptat que Jesús era, com Jaume propugnava, el Messies promès d'Israel.

c) *Altres parents de Jesús*

D'entre els quatre germans de Jesús citats pel nom en Mc 6,3 i Mt 13,55, Hegesip ens dona també una breu notícia de Judes, tercer segons l'ordre en Marc i quart segons el de Mateu. Hegesip es limita a dir que Judes era un dels «germans del Salvador» i, encara, «germà segons la carn (κατὰ σάρκα)» del Senyor i descendent de David.⁴³ Ja hem esmentat que dos néts d'aquest Judes foren cridats a declarar davant l'emperador Domicià a finals del segle i —certament, abans del 96 dC—, i que l'emperador, veient que es tractava de dues persones inofensives, els posà en llibertat.⁴⁴

Hegesip, com hem dit, ens informa de Simeó, fill de Clopàs/Cleofàs i de Maria, que hauria succeït Jaume en la direcció de la comunitat de Jerusalem, en la seva qualitat de parent de Jesús, i que no ha de ser confós amb Simó, un dels seus germans, quart en l'ordre de Marc i tercer en el de Mateu. En efecte, pel que ens diu Hegesip,⁴⁵ Simeó era cosí (ἀνεψιός) de Jesús, i, per tant, de Jaume, ja que Cleofàs, el pare de Simeó, era germà de Josep, el pare de Jesús i de Jaume.⁴⁶ Si aquesta notícia és correcta, els altres tres germans de Jesús

virulents contra aquest, es pensen que han de defensar la identitat religiosa dels jueus de la Diàspora. I potser la millor manera de fer-ho és, pensen, exigir que tots els cristians —també els antics pagans— observin la Llei de Moisès. Aquesta posició, que, en part, coincideix amb la de Jaume, no pot ser identificada amb la d'aquest. Com bé remarca John Painter (*Just James*, 74): «[Jaume] allowed that the incircumcision mission could operate on a law-free basis only in relation to Gentiles.»

43. *Hist. Eccl.*, 3,20; 3,32,5.

44. *Hist. Eccl.*, 3,20,1-6.

45. *Hist. Eccl.*, 3,11; 4,22,4.

46. Blinzler vol identificar aquest Simeó, «cosí del Senyor», amb Simó, un dels «germans del Senyor» juntament amb Judes, i pretén concloure d'aquesta manera que Jesús no tenia germans sinó cosins. De fet, Hegesip, segons Eusebi, afirma que Cleofàs (Clopàs), el pare de Simeó, i Josep, el pare legal de Jesús, eren germans: «Hegesip explica que Clopàs era el germà de Josep» (*Hist. Eccl.*, 3,11). Aquest Cleofàs potser s'ha d'identificar amb el deixeble que fugí de Jerusalem camí d'Emaús (Lc 24,18). Pel que fa a la mare de Simeó, és probable que es digués Maria, a jutjar per Jn 19,25, on es diu que al peu de la creu hi havia «Maria, muller de Cleofàs». Així ho afirma Eusebi (*Hist. Eccl.*, 3,20,1). Ara bé, encara que Simeó i Simó siguin dos noms molt pròxims, d'origen hebreu el primer i d'origen grec el segon, i sovint intercanviables, Hegesip anomena Simeó «cosí (ἀνεψιός)/fill de l'oncle del Senyor/Salvador» (*Hist. Eccl.*, 3,11; 3,32,6; 4,22,4), però no l'anomena mai, com fa amb Simó, «germà (ἀδελφός) del Senyor». Pel que fa a Judes, no es diu enlloc que sigui fill de Cleofàs. Finalment, la traducció que Blinzler proposa de *Hist. Eccl.*, 4,22,4 és del tot forçada. El text fa així: «Després que Jaume el Just

(Josep, Judes i Simó) ja devien ser morts quan es produí l'elecció del successor de Jaume, després de l'execució d'aquest l'any 62 dC, atès que s'hagué de recórrer al segon grau de parentiu, el dels cosins.

5. La interpretació de l'expressió «germans de Jesús»

Arribats aquí, cal esbrinar, en la mesura del possible, el sentit de l'expressió «germans i germanes» de Jesús. Hom podria pensar que es tracta d'una pregunta supèrflua o bé interessada. Supèrflua, perquè el sentit d'una frase com aquesta —del tot habitual en les relacions interpersonals— sembla tan evident que, en la immensa majoria dels casos, l'interlocutor no demana cap aclariment i entén que es tracta d'un tipus de família biparental (pare i mare idèntics) o, a tot estirar, monoparental (pare o mare idèntics). Però, a propòsit de Jesús, es podria sospitar que es tracta d'una qüestió suscitada artificiosament i conduïda, en darrer terme, per preocupacions dogmàtiques, comunes a catòlics i ortodoxos, relatives a la virginitat perpètua de Maria, *ante partum* i *post partum*. G. Barbaglio cita, en aquesta línia, una expressiva frase de l'exegeta francès M. Goguel, el qual, ja fa anys, escrivia: «El problema dels germans de Jesús no existeix des del punt de vista històric; només existeix de fet per a la dogmàtica catòlica.»⁴⁷ Per què, doncs, plantejar-se un problema inexistent?

Tanmateix, les lliçons del *Syrus Sinaiticus* (Sy^s) en Mt 1,16 i 1,25 mostren que, en els segles ii i iii, aquesta qüestió, vinculada al tema de la virginitat, perpètua o no, de Maria, suscitava divergències dins l'Església siríaca, la més pròxima, culturalment i lingüísticament, a la Galilea del temps de Jesús.⁴⁸ La

hagués sofert martiri pel mateix motiu que el sofrí el Senyor, novament un fill del seu oncle, Simeó, fill de Clopàs, va ser constituït bisbe, a qui tots donaren la preferència, ja que era cosí del Senyor, segon (δεύτερον) [bisbe després de Jaume, en la interpretació majoritària]» (*Hist. Eccl.*, 4,22,4). L'expressió «fill del seu oncle», referida a Simeó, pot indicar tant Jesús com Jaume. Simeó és, doncs, cosí de tots dos, encara que el text afavoreixi la referència a Jesús. La frase «Simeó... era cosí del Senyor» sembla confirmar-ho. D'altra banda, l'adjectiu final (δεύτερον) ha de ser traduït «segon [bisbe de Jerusalem després d'ell, és a dir de Jaume]», si bé Lagrange i Blinzler voldrien traduir «segon [cosí després de Jaume, és a dir un altre (cosí)]» (*Lagrange, Marc*, 85). Cal recordar, però, com el mateix Lagrange reconeix, que Eusebi i Hegesip mai no anomenen Jaume «el cosí del Senyor», sinó «el germà del Senyor». D'altra banda, notem que la versió siríaca i la llatina (Rufí) ometen l'adjectiu/adverbi.

47. G. Barbaglio, *Gesù ebreo di Galilea. Indagine storica*, Bologna: Dehoniane, 2002, p. 128.

48. La lliçó del *Syrus Sinaiticus* en Mt 1,16 és la següent: «Jacob engendrà Josep, i Josep, amb qui Maria estava compromesa en matrimoni, engendrà Jesús, l'anomenat Messies». I en 1,25 es llegeix: «[Josep] la coneixia quan ella tingué el fill.» És discutible l'adscripció d'aquest manuscrit, però aquestes lectures no s'allunyen de la posició dels ebionites (tal com són citades pels autors patristics) ni de l'opinió del jueu Àquila, el qual, en una discussió amb el cristià Timoteu, cita així Mt 1,16: «Jacob engendrà Josep, l'espòs de Maria, de la qual nasqué Jesús, l'anomenat Messies, i Josep engendrà Jesús, anomenat Messies, (el qual) nasqué de Maria.» Vegeu W.

dificultat que planteja aquest verset no és aliena, naturalment, al caràcter que pogueren revestir les relacions conjugals entre Maria i Josep i, per tant, a l'origen dels germans i germanes de Jesús, esmentats, com acabem de veure, en fonts variades i independents de la tradició. D'altra banda, la dificultat interpretativa d'un text com Mt 1,16.25, escrit certament abans de l'any 90 dC, encara no cent anys després del naixement de Jesús, constitueix una invitació irresistible a plantejar-se a fons la qüestió, més enllà de qualsevol a priori, deutor d'un fideisme acrític o d'una raó racionalista.

La frase grega de Mt 1,25 (primera part del verset), transposada paraula per paraula del grec, fa així: «I ell (Josep) no la coneixia fins que no (ἔως οὔ) infantà (el) fill.» Però aquesta transposició és, de fet, una mala traducció del grec, ja que la frase no té un sentit puntual sinó duratiu. Així ho palesen alguns exemples de l'evangeli segons Mateu, com, per exemple, 5,25: «Afanya't a arribar a un acord amb el qui et vol denunciar, mentre (ἔως ὅτου) vas amb ell camí del tribunal.» O bé 14,22: Jesús mana que els seus deixebles s'avancin cap a l'altra riba, «mentre (ἔως οὔ) ell acomiadava la gent». En 26,36, encara, Jesús diu als deixebles a Getsemaní: «Seieu aquí mentre (ἔως [οὔ]) vaig allà a pregar.» Per tant, «fins que» o «mentre» assenyalen un període limitat de temps, tal com fa notar amb raó sant Jeroni: «donec sive usque... certum tempus significet».⁴⁹ En conseqüència, la frase de Mateu 1,25 s'ha d'entendre de la manera següent: «I Josep no la coneixia mentre (ἔως οὔ) Maria no tingué el fill.» Notem que el sentit duratiu és subratllat, a més, per l'ús de la forma verbal «coneixia», en imperfet. Queda, doncs, plenament justificada una traducció d'aquest tipus per a Mt 1,25: «No l'havia coneguda (= no hi havia tingut relacions conjugals) quan ella tingué el fill.»

D'altra banda, és prou sabut que, en el llenguatge bíblic, «conèixer» equival a tenir relacions sexuals —en aquest cas, conjugals, perquè Josep i Maria eren legalment casats—. Així, doncs, la frase de Mateu es refereix exclusivament al període anterior al naixement de Jesús, durant el qual Josep i Maria es deixa clar que no tingueren relacions conjugals. Queda, en canvi, sense respondre la qüestió sobre les relacions conjugals entre Maria i Josep després que aquesta infantés el seu fill Jesús. Per a aclarir-ho, com bé remarca J.P. Meier, tampoc no hi ajuden altres exemples manllevats de l'evangeli segons Mateu, on el context indica o bé que no es produeix cap canvi (Mt 5,18; 12,20; 22,44) (és a dir que Josep i Maria continuen sense tenir relacions conjugals) o bé que la situació canvia (2,13; 5,26; 23,39) —és a dir que Josep i Maria inicien una vida conjugal amb relacions sexuals. En el cas que ens ocupa, seria arriscat suposar que cal decantar-se ràpidament per allò que és més normal i freqüent i afirmar que Josep i Maria començaren a tenir relacions sexuals després que Jesús hagué

Bauer, *Das Leben Jesu im Zeitalter der neutestamentlichen Apokryphen*, Tübingen: Mohr, 1909, p. 32, n. 6.

49. PL 23,210.

nascut. Cal respectar l'ambigüitat de Mt 1,25 pel que fa a la situació posterior al naixement de Jesús i continuar la recerca.⁵⁰

Quatre són, doncs, les possibilitats que l'expressió «germans (germans i germanes) de Jesús» ofereix a l'interpret:

1) Es tracta de germans en els sentits biològic i legal del terme: Josep i Maria serien els pares biològics i legals d'una família nombrosa, formada per, almenys, set fills: cinc homes i dues (o, potser, més) dones. Jesús seria el primer fill i, per tant, el germà gran.

2) Als antípodes de la posició anterior, es defensa que els evangelis parlen de germans en un sentit no propi, sinó translàtic: els germans de Jesús serien, de fet, cosins seus, fills d'altres pares (o d'un sol pare) i d'altres mares (o d'una sola mare), diversos de Josep i Maria. Josep seria tan sols el pare legal (no biològic) de Jesús, mentre que Maria en seria la mare biològica i, per tant, legal, en quant esposa de Josep. Jesús seria fill únic i no tindria germans.

3) Els germans de Jesús són, de fet, mig germans legals d'ell. Josep seria el pare legal comú a tots ells, però només seria pare biològic dels fills tinguts en un primer matrimoni: tots, menys Jesús. Per tant, seria el pare legal (no biològic) de Jesús. Maria, pel seu costat, seria la segona esposa de Josep i mare biològica i legal tan sols de Jesús. Així, doncs, Jesús seria fill únic, però alhora el petit de la família, si consideràvem conjuntament tots els fills i filles nascuts dels dos matrimonis de Josep.

4) També aquí els germans de Jesús són mig germans biològics d'ell. Maria seria la mare biològica i legal comuna a tots ells, però Josep seria tan sols el pare legal (no biològic) de Jesús. Jesús seria tan sols fill de Maria, esposa legal de Josep. Després del seu infantament, Josep i Maria haurien tingut, almenys, sis fills: quatre homes i dues (o, potser, més) dones. Jesús seria el primer fill i, per tant, el germà gran de, almenys, set germans.

Chilton proposa, de passada, una altra hipòtesi que ve a ser una barreja de les dues darreres possibilitats aquí exposades: Jaume i Josep serien fills del primer matrimoni de Josep, mentre que els altres dos germans (Judes i Simó) ho serien de la unió conjugal entre Josep i Maria. De les germanes, no en diu res.⁵¹

50. U. Luz (*Das Evangelium nach Matthäus*. Vol. I: *Mt 1-7* [EKK I/1] Zürich – Neukirchen – Vluyn: Benziger – Neukirchener – Verlag, 1985) subratlla que el text de Mateu deixa oberta la possibilitat d'una virginitat perpètua de Maria, ja que, segons Luz, el tema queia lluny dels seus interessos: «sie ihm überhaupt fernlag» (p. 108). Tanmateix, podria ser exactament el contrari: que el tema en qüestió (l'origen dels germans de Jesús) fos prou conegut, d'ell i dels seus lectors, i que ja no calgués plantejar-lo. És a dir si, com veurem, d'acord amb la posició tradicional i més antiga, és opinió comuna que els germans i les germanes de Jesús han nascut abans d'ell i d'una dona diversa de Maria, l'única preocupació de l'evangelista és la d'insistir en el naixement virginal d'aquest. Això explicaria l'aparent restricció de Mt 1,25 pel que fa al període subsegüent.

51. *Biography*, 14.

En una perspectiva semblant, la de dissociar Jaume i Josep de Judes i Simó, M.-J. Lagrange, seguint sant Jeroni, combina les informacions provinents dels evangelis amb les que dona Hegesip i proposa que els dos primers, Jaume i Josep, de nissaga sacerdotal, siguin fills d'una tal Maria, germana de la mare de Jesús —les dues germanes tindrien el mateix nom!—,⁵² i que els dos segons, Judes i Simó, de nissaga davídica, siguin fills de Cleofàs (Clopàs), germà de Josep: en qualsevol cas, tots ells serien cosins de Jesús, dos per línia materna i dos per línia paterna.⁵³

a) *La proposta antiga minoritària: consanguinitat plena entre Jesús i els seus germans*

La primera possibilitat, segons la qual Jesús i els seus germans són, tots ells, fills carnals de Josep, és la més difícilment sostenible, si l'interpret vol respectar les dues úniques fonts del segle i dC, independents entre elles, que posseïm sobre el tema: els evangelis de Mateu i Lluc. Ambdós textos afirmen, en les paraules i en la intenció, que Maria ha concebut per obra de l'Esperit Sant i que, per tant, Jesús no és fruit de la seva unió sexual amb Josep, el seu espòs segons la Llei ja que hi està compromesa en matrimoni. Aquesta posició sembla ser, igualment, la posició de la tradició cristiana primitiva anterior a Mateu i Lluc, i no hi ha cap text del Nou Testament que la desautoritzi. En conseqüència, la hipòtesi d'una consanguinitat plena entre Jesús i els seus germans només pot ser mantinguda des d'un a priori, que força, en darrer terme, les dades que tenim a disposició. No és casual que sigui a partir de la Il·lustració quan aquesta hipòtesi comenci a ser formulada i hagi trobat, des d'aleshores, ressò ampli en no pocs esperits.

Tanmateix, és innegable que Mt 1,25, el text que s'acosta més directament al tema, assegura, amb l'única excepció del manuscrit *Syrus Sinaiticus* (Sy^s), que, quan Maria infantà Jesús, ella i Josep no havien mantingut relacions sexuals. Al *Syrus Sinaiticus* cal afegir-hi diversos grups judeocristians i gnòstics dels segles ii i iii, els quals afirmen que Jesús fou engendrat per un semen humà, el de Josep.⁵⁴ La conseqüència —o potser la premissa— d'aquesta posició és, òbviament, la negació de la virginitat de Maria.

52. Vegeu Mc 15,40 i Mt 27,56.

53. M.-J. Lagrange, *Évangile selon saint Marc* (EB), Paris: Gabalda, ³1920, pp. 72-89. Igualment, Blinzler (vegeu n. 24). Aquest autor ha explicat la seva posició de manera exhaustiva en la seva obra *Die Brüder und Schwestern Jesu*.

54. Si ens atenem a les fonts, sovint indirectes, hi ha dues variants de la hipòtesi. Segons Ireneu (*Haer.*, 1,26,2; 3,21,1; 5,1,3), els ebionites afirmen que Josep és el pare carnal de Jesús, i aquesta mateixa opinió els és atribuïda per Tertul·lià (*Carn. Chr.*, 14.17.24) i Orígenes (Homilia sobre Lluc, 17). Però el mateix Orígenes esmenta una altra posició, igualment de ressò judeocris-

Alguns autors han pretès incloure Hegesip, autor del segle ii, entre els qui defensarien que els germans de Jesús són fills biològics de Josep i Maria. Ho volen justificar adduint que Hegesip es refereix a Judes anomenant-lo germà «segons la carn (κατὰ σάρκα)» de Jesús i descendent de David.⁵⁵ Però en aquest text no queda clar si Hegesip vol indicar que els germans de Jesús pertanyen al seu propi llinatge i que són mig germans seus per part de Josep, el pare legal de Jesús, o bé que són fills biològics de Josep i Maria. Més aviat cal pensar que Hegesip, amb tota la tradició grega, defensava que eren tan sols fills de Josep.⁵⁶ Així sembla deduir-se dels altres textos d'Hegesip citats per Eusebi i Epifani, els quals no tenen dubtes sobre l'opinió d'aquell.

b) *La proposta de Jeroni: els germans, simples cosins*

Al costat oposat se situa la segona possibilitat, que afirma la virginitat perpètua de Maria —i, sovint, també la de Josep!— en base a entendre que els germans de Jesús serien parents pròxims d'ell —concretament, cosins germans seus— i que Josep ha estat un «guardià més que no pas un marit» («custodis potius quam mariti»).⁵⁷ El pes de l'argumentació descansa, òbviament, sobre la filologia. Jeroni la va formular per primera vegada l'any 383 dC en la seva obra *De perpetua virginitate B. Mariae adversus Helvidium*,⁵⁸ en la qual, com el títol explicita, volia defensar la virginitat perpètua de Maria. L'argumentació de Jeroni parteix de la llengua hebrea i subratlla que Lot, que era nebot d'Abraham, és anomenat «germà» seu ('ah) en la Bíblia hebrea, seguida per la traducció grega dels Setanta (Gn 13,8; 14,14.16). També en Gn 29,12 es diu de Jacob que és «germà» de Laban quan de fet és el seu nebot, i així el tracta Laban (29,15). Encara en un altre text —pel que sembla, un de sol en tota la Bíblia hebrea— es parla de «germans» quan, pel context, és clar que es tracta

tià, segons la qual Jesús hauria nascut de la unió entre Maria i l'Esperit diví (*Cels.*, 5,61). Aquesta posició també és coneguda per Jeroni (*Epistola ad Augustinum*, 112,2), Eusebi (*Hist. Eccl.*, 3,27) i Epifani (*Pan.*, 30,2.3.14.16). La controvèrsia ja és viva a mitjan segle ii, en temps de Justí, el qual afirma que alguns cristians defensen l'origen estrictament humà de Jesús: ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπων (*Dialogus cum Tryphone*, 48). Pel seu costat, els gnòstics distingien entre Jesús, que hauria nascut carnalment de Josep i Maria, i Crist, «que no té carn i és impassible» i que hauria baixat en aquell (*Haer.*, 3,11,3). En la seva rèplica antignòstica, Ignasi d'Antioquia, pels volts del 110 dC, en la seva Carta als Efesis (7,2), parla de Jesús com aquell que «s'ha encarnat per obra de (ἐκ) Maria i de (ἐκ) Déu».

55. *Hist. Eccl.*, 3,20,1.

56. Vegeu *infra*, 5c.

57. PL 23,209.

58. PL 23,205-230.

de «cosins»: Elazar, germà de Quix, casà les seves filles amb els fills d'aquest.⁵⁹

La raó d'aquests usos lingüístics és la pobresa de l'hebreu, que acostuma a emprar perífrasis del tipus «la filla del germà» per a indicar una neboda (Gn 24,48) o «la dona del germà» per a referir-se a la cunyada (38,8). Jeroni conclou el seu raonament adduint que «germà» es pot dir en virtut de la naturalesa, del llinatge, del parentiu i de l'afecte. Doncs bé, els germans de Jesús ho són per parentiu (*cognatione*) i no per consanguinitat directa, com és el cas de Josep, el pare legal de Jesús: «Eodem modo aestimentur et fratres, quo aestimatus est et pater.»⁶⁰ En realitat, els germans de Jesús són cosins seus. Jesús és fill únic. El fet que sigui anomenat «primogènit» (Lc 2,7.23) no canvia aquesta conclusió, ja que, com bé remarca Jeroni, el terme és una designació legal del primer fill, independentment del fet que la mare hagi o no hagi tingut més descendència: «primogenitus est, non tantum post quem et alii, sed ante quem nullus».⁶¹ Jeroni addueix Ex 12,29; 34,19-20 i Nm 18,15-17.

Aquesta argumentació, fonamentada en la filologia, se centra en els usos lingüístics de l'Antic Testament. Jeroni, en canvi, no considera el grec, sovint semititzant, del Nou Testament, i és aquí on la seva posició queda més afeblida. En efecte, en el Nou Testament, el terme «germà» (ἀδελφός) apareix 343 vegades, 268 en un sentit metafòric —sovint en relació als membres de la primera comunitat cristiana— i 75 designant relacions familiars —14 de les quals referides als germans de Jesús. Doncs bé, el context mai no deixa entreveure explícitament que es tracti de «cosins», encara que aquesta hipòtesi no és totalment d'excloure si tenim en compte la manca d'un terme propi en hebreu i en arameu, la llengua materna de Jesús, per a indicar aquest grau de parentiu.⁶² En canvi, en grec hi ha un terme propi, «cosí» (ἀνεψιός), usat en Col 4,10 —una sola vegada en tot el Nou Testament— per a designar el parentiu de segon grau.

En conseqüència, semblaria que si s'hagués volgut precisar que els germans de Jesús eren, de fet, cosins seus, en tindríem algun indici, per petit que fos, en

59. 1Cr 23,21-22. Darrerament, Grelot ha insistit en l'ús del judaisme postexílic, estudiat especialment en el llibre de Tobit, on es palesa que en arameu i grec el terme «germà» era usat en el sentit ampli de cosins o parents en general. Vegeu «Les frères de Jésus», *Revue Thomiste* 1 (2003) 137-144. En la mateixa línia, entre molts d'altres, J. Sánchez Bosch, «La Madre y los Hermanos de Jesús», *EstMar* 32 (1969) 93-108.

60. PL 23,225.

61. PL 23,214.

62. Blinzler parla amb raó d'un ús lingüístic ampliat, d'un «erweiterter Sprachgebrauch» (*LThK* ²II, 715). En textos grecs influïts per usos lingüístics semítics no és impensable que el terme «germà» signifiqui «cosí», però tampoc no és habitual que indiqui un grau pròxim de parentiu, com «cosí», «oncle» o «nebot». Les perífrasis també es fan presents en una llengua grega de tons semititzants: «fill del meu oncle», «germà del pare» o «fill del meu germà», respectivament.

els textos del Nou Testament o bé, almenys, en la tradició cristiana primitiva. Però precisament Hegesip, autor del segle ii, l'escriptor cristià antic més citat pels qui defensen la proposta de Jeroni, distingeix clarament, com hem assenyalat, entre Jaume, el «germà (ἀδελφός) del Senyor», i Simeó, el «cosí (ἀνεψιός) del Senyor». Per tant, si ens atenem als usos lingüístics d'Hegesip, difícilment els «germans» del Senyor poden ser compresos com els seus «cosins». De fet, la hipòtesi dels cosins ha estat elaborada per Jeroni en un context de controvèrsia contra Helvidi, després de desestimar la que fins aleshores era la posició tradicional majoritària i que aquí figura com a tercera possibilitat: els germans de Jesús serien mig germans seus per la banda de Josep, el pare comú. Jeroni usa paraules dures («apochryphorum deliramenta») per a desqualificar-la, però no aporta cap argument concret per a descartar-la.⁶³ Tampoc no ho fa Meier, que es decanta per la que aquí apareix com a quarta possibilitat. Diguem, d'altra banda, que els intents més recents per reprendre la proposta de Jeroni⁶⁴ no han estat convincents a l'hora de reconstruir la composició de la família de Jesús. La gran diversitat d'hipòtesis en relació a aquest punt posa en evidència les dificultats amb què topa la proposta de Jeroni.⁶⁵

En qualsevol cas, la gran autoritat de què gaudí sant Jeroni durant tota l'Edat Mitjana va provocar que la proposta «sàvia» d'aquest acabés imposant-se en tot l'Occident (Beda, Tomàs d'Aquino), i que fins i tot els reformadors (Luter, Calví, Zwingli) l'acceptessin com la més probable.⁶⁶

c) *La proposta antiga majoritària (divulgada per Epifani): els germans, fills de Josep*

La tercera possibilitat, coneguda sovint com la solució d'Epifani, autor cristià del segle iv, posseeix una gran antiguitat, ja que és la interpretació corrent, sobretot a l'Orient, a partir del segle ii, tal com ho mostren els escrits apòcrifs

63. PL 23,214.

64. M.J. Lagrange, J. Blinzler.

65. Vegeu un resum d'aquestes hipòtesis, no concordants entre elles, en Bauckham, *Jude and the Relatives*, 20-22. El punt feble de la proposta de Jeroni són les identificacions entre persones homònimes que apareixen en els evangelis, en concret, la identificació de Jaume i Josep, fills de Maria (Mc 15,40) amb Jaume i Josep, germans del Senyor (Mc 6,3), amb el supòsit que aquesta Maria seria la germana de Maria, la mare de Jesús (!) i alhora la muller de Clopàs-Alfeu (dos noms que no poden ser identificats). La segona identificació, proposada per Blinzler, és la de Simó, germà de Jesús, amb Simeó, fill de Clopàs, però aquesta identificació fa de Jaume i Josep cosins segons de Jesús (!), mentre que Simeó i Judes en serien cosins primers. A més, es força la interpretació d'Hegesip, en base a una lectura no evident d'Eusebi. Vegeu nota 28 d'aquest estudi. Per tot plegat, cal donar la raó a Bauckham i a Meier (*Marginal Jew*, I, 361, n. 41) en els seus dubtes sobre la viabilitat de la proposta de Jeroni.

66. Vegeu J. Gnilka, *El Evangelio según Marcos*. Vol I: *Mc 1-8,26* (BEB 55), Salamanca: Sígueme, 1986, p. 272, nn. 489 i 490.

d'aquesta època i el mateix Orígenes, el qual subratlla que serveix per a «preservar la creença en la virginitat perpètua de Maria».⁶⁷ Però això no significa necessàriament que hagi nascut per tal de defensar aquesta veritat de fe. Per això és aconsellable de separar les dues qüestions i tractar, per ell mateix i des del punt de vista exclusivament històric, el tema dels germans de Jesús. De fet, com remarca amb raó Bauckham, afirmar que Maria és la segona esposa de Josep i que Jesús és el fill únic nascut en aquest matrimoni no prejutja res encara sobre l'existència o no de relacions conjugals entre els dos esposos després, o fins i tot abans, del naixement d'aquell.⁶⁸

Començarem per la tradició. De la segona meitat del segle ii dC i de l'àrea síria —la mateixa d'on sorgeix el manuscrit *Syrus Sinaiticus* (Sy^s)— provenen tres llibres apòcrifs que mencionen amb tota naturalitat, com a cosa coneguda i acceptada pels lectors, que Jesús tenia germans, fills d'un primer matrimoni de Josep. En el Protoevangeli de Jaume —que porta aquest nom perquè és atribuït a Jaume, primer fill de Josep i germà de Jesús— el sacerdot confia a Josep, vidu (8,3), la custòdia de Maria, i llavors aquest replica per excusar-se: «Jo tinc fills» (9,2).⁶⁹ Més endavant, quan arriba el moment en què Josep viatja cap a Betlem per inscriure's en el cens, són esmentats, conjuntament amb Maria, els fills d'ell. Josep, pensant en veu alta, es diu: «Jo empadronaré els meus fills» (17,1). I l'ase on cavalca Maria durant el viatge és menat per un d'aquests fills (17,2).⁷⁰ Arribats a Betlem, Josep «va trobar-hi una cova, hi féu entrar Maria i va deixar els seus fills al costat d'ella» (18,1). En un altre llibre de l'àrea siríaca, les Narracions de Tomàs sobre la Infància del Senyor, es conta la picada d'escurçó que pateix Jaume i com el nen Jesús li cura la mossegada mortal. Aquest Jaume és presentat com el fill de Josep, a qui el seu pare havia enviat a fer llenya (16,1).⁷¹ Del tercer llibre, l'anomenat Evangeli de Pere, només conservem la notícia —no el text com a tal—, fornida per Orígenes en el seu Comentari a Mateu (10,17), segons la qual «els germans de Jesús serien els

67. Comentari sobre Mt 10,17.

68. R. Bauckham, «The Brothers and Sisters of Jesus: An Epiphonian Response to John P. Meier», *CBQ* 56 (1994) 686-700.

69. Aquestes són les paraules posades en boca de Josep: «Jo tinc fills i sóc un ancià (πρεσβύτης)».

70. «El seu fill menava [l'ase] i Samuel seguia.» Aquest Samuel, del tot desconegut, sembla també ser un fill de Josep, l'únic esmentat pel nom en tot el Protoevangeli. El seu nom no concorda, però, amb cap dels germans de Jesús coneguts en els evangelis. No és estrany, doncs, que aquesta dificultat hagi merescut moltes lectures alternatives en els manuscrits, que han volgut remeiar-la (vegeu Strycker, *Protévangile*, 143, n. 7). Alguns autors opinen que Samuel és una corrupció de Simeó/Simó, un dels fills coneguts de Josep.

71. «Josep va enviar Jaume, el seu fill, a fer llenya i dur-la a casa, i l'infant Jesús el va seguir.» El text suposa que Jaume és un home jove o bé adult, mentre que Jesús encara és un infant. Seguim l'edició d'O. Cullmann en E. Hennecke - W. Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen*, I, pp. 349-361, ⁵1987.

fills de Josep, nascuts d'una primera dona que ell hauria tingut abans de Maria». ⁷² La convicció que Jesús tenia germans, fills d'un primer matrimoni de Josep, és compartida igualment per altres apòcrifs més tardans. Esmentem la Història de Josep el Fuster (17,2), on es diu, seguint el Protoevangeli de Jaume, que Josep era vidu quan s'uní en matrimoni amb Maria. La pintura de la situació es completa presentant un Josep madur, amb fills adults, fruit del seu primer matrimoni.

També els escriptors cristians antics consideren unànimement que Jaume, el germà de Jesús («del Senyor»), és fill de Josep. Climent d'Alexandria, en un fragment de les Hipòtoseis, conservat en llatí, identifica els personatges de Judes i Jaume que apareixen en la carta canònica de Judes (v. 1) com a germans de Jesús i fills de Josep («ex Joseph»). ⁷³ Semblantment s'expressa Orígenes, el qual precisa que són fills del primer matrimoni de Josep. ⁷⁴ Eusebi de Cesarea afirma que «Jaume era anomenat fill de Josep», a més, naturalment, de ser «el germà del Senyor». ⁷⁵ Finalment, Epifani especifica que és «el primogènit de Josep», «infantat per la seva pròpia (primera) esposa amb els altres germans d'ell» i per això germà de Jesús «per haver compartit amb ell la vida» (διὰ τὸ ὁμότροφον). ⁷⁶

Aquesta opinió, constant en la tradició oriental, sobretot siríaca i grega, encaixa sense problemes amb el Nou Testament i Flavi Josep. L'historiador jueu anomena Jaume «el germà de Jesús», seguint en això l'ús dels evangelis i la denominació més primitiva i natural de parentiu entre l'un i l'altre. Ara bé, el terme «germà» (ἀδελφός) pot significar algú que és fill biològic del mateix pare i de la mateixa mare, o bé mig germà, és a dir fill biològic d'un mateix pare o d'una mateixa mare, o bé fill adoptiu, és a dir algú que legalment, encara que no per la sang, passa a ser reconegut com a fill amb tots els drets i deures d'un fill. En el Nou Testament, i, fora d'ell, en la resta de la Bíblia i en qualsevol autor antic, hi ha abundants exemples de totes tres situacions. I, moltes vegades, es fa impossible de distingir-ho a través del context, llevat que es tingui informació suplementària.

Així, per limitar-nos als evangelis, sembla obvi que els dos parells de deixebles Simó-Pere i Andreu, fills de Joan, i Jaume i Joan, fills de Zebedeu, són

72. Orígenes cita igualment «el llibre de Jaume», és a dir el Protoevangeli. Vegeu l'edició de R. Girod al Comentari d'Orígenes a Mateu (SC 162, 1970). És obvi que Orígenes tingué accés a un exemplar complet de l'Evangelí de Pere, text del qual ara només es conserva una part del relat de la passió i de la resurrecció.

73. Lagrange, *Marc*, 87.

74. Comentari de Joan, 2,11. Lagrange, *Marc*, 88.

75. *Hist. Eccl.*, 2,32,1; 2,1,2.

76. *Pan.*, 29,4,2; 66,19,7; 77,7,9. En un altre text d'Epifani llegim: «Jaume, anomenat germà del Senyor i apòstol, el primer bisbe, fill de Josep segons la naturalesa, en la seva qualitat de germà del Senyor, cridat pel fet d'haver conviscut amb ell (διὰ τὴν συνανατροφὴν)» (*Pan.*, 29,3,9).

germans de sang (Mt 10,2; Mc 1,16-20; Lc 6,14; Jn 1,40), però, encara que sigui la cosa més natural i probable, en cap cas no es diu explícitament que haguessin tingut el mateix pare i la mateixa mare. Certament no els tenien Herodes Antipès i Herodes Filip, que és identificat sempre com «el seu germà» (Mt 14,3; Mc 6,17; Lc 3,1.19). És Flavi Josep qui ens informa que tots dos eren fills d'Herodes, però que la mare no era la mateixa: la d'Antipès era la samaritana Maltace, mentre que Mariamme, la filla del gran sacerdot Simó, va ser la mare de Filip. Els casos d'adopció, d'altra banda, abunden, sobretot en el món greco-romà. Un dels més clamorosos és precisament coetani de Jesús. Tiberi succeí August perquè aquest, l'any 757 *ab Urbe condita*, l'adoptà com a fill seu, si bé era fill biològic de Tiberi Claudi Neró i de Lívia, que després es convertiria en la segona esposa de l'emperador. Així es palesa constantment en la inscripció de les monedes: «Tiberius divi Augusti filius.» Un altre cas il·lustre és el de Moisès, fill d'Amram i Joquèbed, i germà d'Aaron, que fou adoptat com a fill per la mateixa filla del faraó, la qual li imposà el nom (Ex 2,10).

El cas de Jesús és un cas d'adopció legal per part de pare, si bé no del tot idèntic amb els esmentats, ja que, en néixer, Josep i Maria ja eren, segons la Llei de Moisès, marit i muller, i, per tant, Jesús quedava reconegut, automàticament i a tots els efectes, com a fill de Josep. Per això, Lluç es refereix amb tota naturalitat a Josep i Maria com els «pare» de Jesús, després de deixar ben clar que Josep no és el seu pare biològic (Lc 2,27.41.43.48). Per tant, si Josep és el pare de Jesús sense que hi hagi relació de consanguinitat, és clar que, com fa notar Bauckham, la referència als germans i germanes de Jesús no té per què implicar que un i altres portin la mateixa sang. I, malgrat això, tots ells es poden considerar i són realment germans, ja que tenen el mateix pare, Josep, biològic o legal. Segons la Llei, doncs, no hi ha diferències entre Jesús i els seus germans: aquests ho són realment (*vere*), per reprendre l'adverbi usat per Tertul·lià si bé en un altre sentit. Tots ells, com a fills de Josep, pertanyen a la nissaga de David.

En conseqüència, ni la filologia ni el sentit comú no obsten perquè la posició defensada en el segle iv per Epifani en la seva obra *Panarion*, en sintonia amb la primitiva tradició siríaca (s. ii), continuada per les Esglésies de llengua grega, aclareixi les dades contingudes en el Nou Testament referides als «germans de Jesús»: Jesús hauria tingut quatre germans, de nom conegut, i, almenys, dues germanes, de nom desconegut, fruit de la unió conjugal entre Josep i la seva primera esposa, el nom de la qual també resta desconegut. Tanmateix, Epifani arriba a esmentar el nom de les germanes (Maria i Salomé),⁷⁷ mentre que Anastasi del Sinaí (s. vii) refereix que la primera esposa de Josep es deia Salomé i era de la tribu de Judà;⁷⁸ es tracta, en qualsevol cas, d'infor-

77. *Pan.*, 78,8,1.

78. PL 89,812 B.

macions —sobretot la segona— que posseeixen una credibilitat molt relativa. El fet d'un primer matrimoni de Josep no s'oposa a les dades del Nou Testament; és a dir no és sòlid argumentar, com fa Meier, que els relats de Mateu i Lluc produeixen la «impressió òbvia» que el matrimoni amb Maria és el primer de Josep.⁷⁹

D'altra banda, la proposta d'Epifani és la que millor s'adiu amb els relats de Mateu i Lluc. En tots dos evangelis s'afirma rotundament que Jesús és fill biològic de Maria i que Josep n'és el pare legal, i, a més, que Jesús té germans i germanes. La primera afirmació és objecte d'un tractament explícit i desenvolupat, amb explicacions sobre la concepció i gestació virginals de Jesús. En canvi, la segona no mereix cap mena d'aclariment, com si aquest fos innecessari o superflu. Certament, es pot raonar en termes de desinterès sobre la qüestió dels germans per part dels evangelistes, però resulta més lògic pensar que no consideren necessari detallar un punt secundari en la vida de Jesús, el personatge omnipresent en els relats evangèlics. De fet, tampoc els evangelis de Mateu i Lluc no expliquen gairebé res sobre la família de Maria, els seus pares i germans, i la figura de Josep resulta tractada de manera tangencial. Per tant, es pot suposar que el silenci sobre la qüestió dels germans és degut al fet que no causa dificultats en els lectors i no posa en entredit l'afirmació del naixement singular de Jesús, fill d'una dona verge. Es tracta d'un fet prou conegut. Així, notem que els polemistes anticristians del segle ii, jueus i pagans, no esgrimiran, contra la virginitat de Maria, l'argument dels germans de Jesús; més aviat, la seva dialèctica anirà contra la concepció d'aquest sense intervenció humana. Aquesta constatació és significativa: el fet que Jesús tingui germans sembla un tema aclarit i sense bel·ligerància en la polèmica entre judaisme i cristianisme. Sembla, doncs, una dada prou coneguda, i acceptada, que els fills de Josep foren del seu primer matrimoni, no del seu segon matrimoni amb Maria.

En una paraula, la tercera possibilitat, la més simple, no força cap dada i gaudeix d'una antiguitat considerable, ja que apareix testimoniada, a partir de la segona meitat del segle ii, en els evangelis apòcrifs i, més tard, en tots els escriptors cristians d'Orient i, fins a Jeroni, en bona part dels d'Occident.⁸⁰

79. Meier descarrega tota la seva dialèctica contra la posició de Jeroni, però, a imitació d'aquest, es limita a menystenir la solució del segle ii, represa per Epifani, titllant-la de «arbitrary and gratuitous», però sense aportar arguments en contra (*Marginal Jew*, I, 324). Més encara, la proposta més antiga és alhora la que més respecta l'ordre natural de les dades que posseïm i la que permet una reconstrucció més versemblant de la família de Jesús.

80. Ementem, entre els escriptors cristians occidentals, Ambròs, Hilari de Poitiers i l'Ambròsiàster. Quant als evangelis apòcrifs, i en concret el Protoevangeli de Jaume, són textos que integren elements i tradicions que no poden ser ni acceptats com si fossin relats precisos dels fets ni menystinguts en bloc com si es tractés de pures imaginacions fantasioses. Certament, aquests textos no poden ser acceptats acríticament, com si totes les informacions que contenen posseïssin el mateix grau de veracitat i versemblança. Per exemple, no és evident quins fills podien acompanyar Josep en el seu viatge a Betlem, per tal de ser-hi empadronats. El Protoevangeli de

d) *La proposta d'Helvidi (ja de Tertul·lià): els germans, fills de Josep i Maria*

La darrera possibilitat, de les quatre enunciades, ha conegut un cert èxit en les últimes dècades, després que, a Occident, a partir de J.B. Lightfoot, s'advertissin les insuficiències de la hipòtesi proposada per Jeroni, i, per l'altre costat, es mantingués l'opinió d'aquest sobre els evangelis apòcrifs («deliramenta apocryphorum») i la immensa majoria dels Pares grecs. Precisament fou Helvidi, contemporani de Jeroni i adversari seu, qui sembla haver-la formulada de manera més explícita: els germans de Jesús serien fills carnals de Josep i Maria i haurien nascut amb posterioritat a Jesús, que fóra el germà gran de tots ells. Tanmateix, el primer autor que sembla haver-la proposada fou Tertul·lià, en qui Helvidi es recolza, i no, com alguns han suggerit, Ireneu de Lió.

De fet, Ireneu es limita a dibuixar dues relacions tipològiques (Adam-Crist i Eva-Maria), a l'interior de les quals s'afirma la concepció virginal de Jesús. En la primera, a l'interior d'una analogia més aviat complexa, Ireneu relaciona Adam, el primer home, que és format de la terra que fins aleshores era verge —no havia estat fecundada per la pluja ni l'home l'havia treballada—, i la Paraula, Jesucrist, que és format de Maria, fins aleshores verge, de la qual rebé la generació humana.⁸¹ En un altre text, Ireneu contraposa Eva i Maria: la primera desobeïx, tenint espòs i essent verge, i la segona, en circumstàncies idèntiques (casada, però verge) obeeix.⁸² Dificilment aquí, com en Mt 1,25, es pot anar més enllà del que el text diu explícitament. Ireneu no s'interessa pel temps que segueix a la desobediència d'Eva o a l'obediència de Maria, ni, per tant, per l'estatus sponsal d'aquesta després del naixement de Jesús. La frase d'Ireneu «Maria, que fins aleshores (*adhuc*) era verge»⁸³ sembla ser una al·lusió a Mt 1,25 i, per tant, ha de ser interpretada en relació exclusiva al temps d'abans del part de Jesús. Per tant, cal descartar Ireneu com a testimoni, favorable o desfavorable, a la posició d'Helvidi. El mateix Meier reconeix que,

Jaume deixa entendre que foren dos, si bé només un, Samuel, un nom desconegut, hi és esmentat, potser com a fill (= Simó?). Pel que fa a Jaume, el fill gran de Josep, presentat com a autor del text, parla en primera persona, però aquest procediment és típic de la pseudonímia. Per tant, alguns fills de Josep —els qui no havien d'empadronar-se— poden haver-se quedat a Natxaret, mentre el seu pare i la seva mare legals, Josep i Maria, anaven fins a Betlem amb els altres, els més grans. És cert que interessos dogmàtics, apologètics i devocionals de molt diversa índole condicionen els textos apòcrifs, però en alguns d'ells hi ha elements derivats de tradicions primitives: són, realment, «aurum in luto».

81. *Haer.*, 3,21,10. La relació tipològica s'estableix entre «terra... *adhuc* virgine» i «Maria... *adhuc*... Virgo». Tanmateix, mentre que de la terra es remarca que «*nondum enim pluerat Deus et homo non erat operatus terram*» (vegeu Gn 2,5), de Maria no es precisa res en relació al temps posterior al naixement de Jesús. L'interès d'Ireneu es concentra en la denúncia dels qui opinen que Jesús ha estat engendrat per Josep. Vegeu n. 34.

82. *Haer.*, 3,22,4.

83. *Haer.*, 3,21,10.

en definitiva, ens trobem davant una analogia forçada.⁸⁴ Al més que probable silenci d'Ireneu sobre la virginitat de Maria *post partum*, cal afegir-hi el silenci de Justí de Roma sobre aquest mateix tema.

Tertul·lià, en canvi, tracta la qüestió en cinc ocasions diverses de la seva obra, dues de manera directa i tres de manera indirecta. De fet, és l'únic escriptor pre-nicè que, a Occident, s'ocupa del tema en el marc d'una aferrissada defensa de la humanitat de Jesús contra les posicions docetes de Marcí i els seus seguidors. Òbviament, entre els arguments usats per la potent dialèctica de Tertul·lià hi ha el referent als germans de Jesús. Tot i que Jeroni el desestima amb un sec «de Tertulliano quidem nihil amplius dico, quam Ecclesiae hominem non fuisse»,⁸⁵ és clar que l'argumentació de Tertul·lià té un pes propi. Si bé és veritat que els textos són cinc, de fet només n'hi ha dos que esmentin explícitament la relació entre Jesús i els seus germans: el *De carne Christi* 7 i l'*Adversus Marcionem* 4,19. En segon lloc, sembla que Tertul·lià manté en els diversos textos una mateixa posició sobre el tema, la qual cosa implica que els cinc textos s'han d'aclarir mitjançant una confrontació mútua, i no isoladament. En tercer lloc, cal constatar el silenci de Tertul·lià sobre la posició comuna en el segle ii —els germans de Jesús com a fills de Josep i de la seva primera esposa. O bé Tertul·lià la desconeix, o bé —cosa més probable— no vol utilitzar-la en el debat contra els seus adversaris: tant els gnòstics, que en nom de Crist neguen la humanitat plena de Jesús, com els ebionites, que en neguen la concepció virginal.

El text més clar i directe és, sens dubte, *Adversus Marcionem* 4,19,6-12, on Tertul·lià discuteix la interpretació de Lc 8,19-21 i, en concret, la pregunta «Qui és la meva mare i qui són els meus germans?» (de fet, es tracta de Mt 12,48). Per als marcionites, aquesta no seria una pregunta real: Jesús seria temptat, ja que se li anunciaria l'arribada d'una mare i d'uns germans que, de fet, no tenia. Per a replicar aquesta interpretació del text, Tertul·lià reprèn la línia d'argumentació que ja havia desenvolupat en *De carne Christi* 7 i insisteix que «mare» i «germans» són termes que tan sols poden ser entesos en sentit propi, en relació al «l·linatge i al naixement» («generis et nativitatis»):⁸⁶ la pregunta evangèlica només es pot referir, doncs, a la família terrenal de Jesús. En efecte, en aquest passatge evangèlic Jesús «traspassa els títols de sang» («transtulit sanguinis nomina»), propis de la seva mare i dels seus germans, als qui escolten les seves paraules i que «per causa de la fe, es mostren més pròxims a ell» (4,19,11). S'estableix, doncs, un contrast absolut entre la incredulitat de la família carnal de Jesús i la fe robusta dels qui no estan units amb ell per lligams de sang però que esdevenen «una mare millor i uns germans més dignes, un cop apartat el l·linatge carnal» («recusato carnali gene-

84. Meier, *Marginal Jew*, I, 331.

85. PL 23,225.

86. *Adv. Marc.*, 4,19,10.

re»).⁸⁷ El clau és reblat en la punyent frase final del fragment en el tractat contra Marcíó: «En efecte, no féu res d'extraordinari preferint la fe [la dels deixebles] a una sang que no tenia» («denique nihil magnum, si fidem sanguini prae-posuit quem non habebat»).⁸⁸

Així, doncs, Tertul·lià insisteix en el fet que la mare i els germans de Jesús són realment parents pròxims d'ell, ja que hi ha entre ells un lligam de sang. ¿Significa això que hi ha una consanguinitat, és a dir que Maria és la mare dels germans de Jesús? En tot cas, allò que Tertul·lià deixa clar és que la consanguinitat no pot venir a través de Josep, essent així que Jesús «és fill d'home per la seva mare ja que no ho és pel seu pare... [ell] no té un home per pare» («ex matre filius est hominis quia ex patre non est... non ex patre homine»).⁸⁹ ¿És, doncs, Maria la qui garanteix una consanguinitat plena entre Jesús i els seus germans i germanes, o bé els «títols de sang» («sanguinis nomina») fan referència al lligam de llinatge (de sang o legal) existent entre Josep i els seus fills, d'una banda, i Maria i el seu fill, de l'altra? Pren partit Tertul·lià per una de les dues posicions? ¿Tenen raó els qui el consideren l'antecessor d'Helvidi i veuen en ell un defensor d'una relació conjugal plena entre Josep i Maria, els quals serien els pares dels germans i les germanes de Jesús?

El tercer text⁹⁰ no parla dels germans de Jesús però es refereix a la situació de Maria després del part, qualificant-la de «casada una sola vegada» («semel nuptura post partum»), per contrast amb la situació de virginitat, pròpia d'abans del part. Maria representaria, doncs, els dos estats de santedat cristiana: l'íntegra continència, primer, i la púdica monogàmia, després, un cop casada amb Josep. De manera semblant, Zacaries havia estat prototipus de monogàmia, mentre que Joan Baptista ho serà de puresa continent i voluntària. Tertul·lià conclou que, ran del naixement de Crist, Maria ha estat mare, verge i muller d'un sol marit («per matrem et virginem et univiram»). Semblaria, doncs, que, segons aquest text, queda oberta la porta a futures maternitats de Maria.

La restricció a aquesta conclusió arriba en *De carne Christi* 23. Aquí Tertul·lià defensa que Maria esdevé una dona «casada» en el mateix moment del part, i és aleshores que la sortida de l'infant de les entranyes maternes «trenca» la seva virginitat: ha concebut de manera virginal, però en el moment d'infantar el segell s'ha trencat («in partu suo nupsit») (23,3). Això voldria dir que les afirmacions anteriors sobre la situació després del part s'haurien d'entendre a partir del que s'esdevé durant el part: Maria, si bé monògama, seria un cas únic, ja que allò que la converteix en «dona» no és la relació amb Josep sinó l'infantament virginal de Jesús. Segons això, quedaria en suspens la possibilitat de futures maternitats.

87. *Carn. Chr.*, 7,13.

88. *Adv. Marc.*, 4,19,12.

89. *Adv. Marc.*, 4,10,7.

90. *Mon.*, 8,1-3.

En canvi, en el cinquè i darrer text, *De virginibus velandis* 6, Tertul·lià distingeix entre la situació de Maria abans del part, caracteritzada per la seva virginitat, i la situació posterior, caracteritzada per l'establiment de relacions conjugals amb Josep («virum passam») (6,6). La posició de Tertul·lià sobre el període que segueix al part de Maria sembla decantar-se, doncs, per l'acceptació de relacions conjugals entre ella i Josep. Aquest seria l'arc temporal on Tertul·lià col·locaria l'engendrament dels germans de Jesús. Tanmateix, aquest particular, que semblaria evident dins la posició del teòleg africà, mai no s'esmenta de manera explícita. Curiosament, tampoc no s'esmenta de qui són fills aquests germans: ni tan sols es diu que siguin fills de Josep! S'afirma el lligam de sang d'ells amb Jesús i Maria, s'insisteix que són realment els seus germans, però no es parla del seu origen. Aquesta omisió, que no deixa de sorprendre, pot estar en relació amb el marc apologetic en què és tractat el tema: Tertul·lià, contra els docetes, vol insistir en el naixement de Jesús segons la carn i això l'impulsa a limitar la virginitat de Maria al període de la concepció i engendrament de Jesús, és a dir abans del part. En qualsevol cas, ni que sigui de manera indirecta, Tertul·lià apunta cap a la posició d'Helvidi i n'és el precursor: els germans de Jesús són fills, com ell, de Maria, i haurien nascut posteriorment de la unió entre Maria i Josep.

El valor que cal donar a la posició de Tertul·lià és relatiu. Com en el cas de Jeroni, ens trobem dins un marc de controvèrsia i d'argumentació teològica. Tanmateix, mentre en Jeroni la tradició rebuda —la posició tercera en el nostre estudi— és tinguda en compte a l'hora d'argumentar contra Helvidi, en Tertul·lià es parteix de zero: el sistema teològic domina la discussió.⁹¹ En altres paraules, la posició de Tertul·lià és una innovació sorgida de la necessitat d'expressar unes idees determinades, com la defensa de la monogàmia, o de replicar als qui evacuen la humanitat de Jesús, com Marció i Apel·les. Per tant, el tema dels germans de Jesús no és tractat per ell mateix, ni mitjançant l'estudi dels textos com a tals, com fa Jeroni, ni en relació a la tradició eclesial sobre la virginitat *post partum* de Maria, com fa Epifani.

6. El període posterior al part de Jesús segons els evangelis canònics

Helvidi basa el seu plantejament sobre Mt 1,18-25 i, en particular, sobre 1,25, verset que, segons ell, serviria per a distingir el temps de la concepció de Jesús del temps posterior al seu naixement, en el qual Josep hauria tingut relacions conjugals amb Maria. Així s'expressa Helvidi: «post partum ergo cognovit, cuius cognitionem ad partum usque distulerat».⁹² En conseqüència, els ger-

91. Lagrange escriu: «Tertullien ne suit que sa pensée, il n'allègue aucun fait positif, aucune autorité; il polémise, sans se soucier de l'opinion reçue de l'Église» (*Marc*, 83).

92. PL 23,213.

mans de Jesús serien fills de Maria.⁹³ Josep no hauria estat el custodi de Maria sinó el seu espòs en el sentit carnal del terme: «habes desponsatam, non commendatam», diu Helvidi referint-se a Mt 1,18.20.24.⁹⁴ En qualsevol cas, Helvidi no distingeix entre tres fets diversos: l'acord matrimonial entre Josep i Maria, l'inici de la convivència i el possible establiment de relacions sexuals pròpiament dites. De fet, ja hem assenyalat que Mt 1,25 tan sols s'expressava sobre el temps de la concepció de Jesús, caracteritzat per l'absència de relacions conjugals entre Josep i Maria, i que no es manifestava sobre la situació posterior al naixement d'aquest. Helvidi, doncs, accepta la virginitat de Maria abans del part, però la nega després del part.⁹⁵

De fet, hi ha un silenci —eloqüent!— en els evangelis sobre què succeí després del part, i alguns han volgut resoldre'l fent recurs a la manera com Mateu redacta l'escena de la visita de la mare i els germans de Jesús a Cafarnaüm⁹⁶ i la visita de Jesús (i els seus deixebles) a Natzaret.⁹⁷ Així, segons els autors de l'estudi *Mary in the New Testament*,⁹⁸ la combinació d'aquests dos textos de Mateu provaria que, segons aquest evangelista, Josep va «conèixer» Maria després que aquesta hagués estat mare de Jesús i que d'aquesta unió en van néixer fills i filles. L'argumentació és de tipus filològic.

A propòsit de Mt 12,46 es fa notar que el text diu «la mare i els germans d'ell» (ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ) en comptes de «la mare d'ell i els germans d'ell» (com en Mc 3,31) i que això subratllaria la unitat entre la mare i els germans, fins al punt que, segons Meier, quedaria reforçada la impressió que tots ells estan units per vincles de consanguinitat. Ara bé, aquesta petita modificació pot ser purament estilística, ja que, en el fragment que ve després (Mt 12,47-50), Mateu segueix estrictament el redactat de Marc i utilitza tres vegades la fórmula que distingeix l'una i els altres: «la teva mare i els teus germans»,⁹⁹ «la meva mare... i els meus germans» (vv. 48 i 49). Tan sols en Mt 12,50 trobem la frase «germà meu i germana i mare» (μου ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ), la qual, però, ha estat clarament manllevada de Mc 3,35:

93. PL 23,217.

94. PL 23,207.

95. «Apparet cognitam esse post partum» (PL 23,210). En canvi, Helvidi argumenta que un home just com Josep mai no hauria pensat en una relació sexual amb Maria abans del part sabent, com sabia per una revelació angèlica (Mt 1,20), que en les entranyes d'aquesta es gestava el mateix fill de Déu (PL 23,212). Jeroni li replica que aquesta situació no canvia després del naixement i que molts reconeixen qui és realment Jesús (l'àngel ho anuncia als pastors, l'ancià Simeó s'expressa profèticament) i que, per tant, Josep no té per què canviar la seva actitud de continència en relació a Maria.

96. Vegeu Mt 12,46, text que caldria comparar amb Mc 3,31.

97. Vegeu Mt 13,55-56, a comparar amb Mc 6,3.

98. R.E. Brown et al., *Mary in the New Testament*, Philadelphia – New York: Fortress Press – Paulist, 1978, pp. 86-87.

99. Vegeu v. 47, verset que no apareix en alguns manuscrits importants.

«germà meu i germana i mare» (μου ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ). Difícilment, doncs, es pot treure cap conclusió del redactat de Mt 12,46, llevat de la que es deriva del conjunt de l'escena: la mare i els germans de Jesús formen un nucli familiar. Pretendre deduir d'aquest text el tipus de lligams (de sang o legals) que uneixen els membres d'aquesta família és, com afirma amb raó Bauckham, sobrecarregar la interpretació: la consanguinitat no és afirmada —naturalment, ni tampoc desmentida— en Mt 12,46.

Pel que fa al segon text, Mt 13,55-56, està construït segons una estructura ternària, freqüent en Mateu, assenyalada per la partícula interrogativa οὐχ / οὐχί («no és?») i que indica, successivament, Jesús, la seva mare i els seus germans i, en tercer lloc, les seves germanes. Pel seu costat, en Mc 6,3 l'estructura és binària i l'assenyala la mateixa partícula interrogativa (οὐχ / οὐχί). Jesús amb la seva mare i els seus germans formen part del primer bloc, mentre que les seves germanes són esmentades en segon lloc. Per tant, si en els dos evangelis (i no tan sols en el de Mateu!) la mare i els germans de Jesús són esmentats conjuntament, difícilment podem treure cap conclusió relativa a la redacció de Mateu. Ben al contrari, Mc 6,3 identifica Jesús com «el (ὁ) fill de Maria i germà de Jaume i Josep i Judes i Simó»: un únic article serveix per a indicar de qui és fill i germà. Igualment, en Mt 13,55 un únic verb s'aplica a la seva mare i als seus germans: «¿No es diu (λέγεται) la mare d'ell Maria i els germans d'ell [es diuen] Jaume i Josep i Simó i Judes?» Per tant, no hi ha cap modificació significativa per part de Mateu, el qual, això sí, s'interessa una vegada més per aclarir l'origen de Jesús: «el fill del fuster» (ὁ τοῦ τέκτονος υἱός) (Mt 13,55), en comptes de «el fuster» (ὁ τέκτων) (Mc 6,3) —almenys en la lliçó més ben testimoniada—, del qual es diu explícitament —i singularment!— que té Maria per «mare» (ἡ μήτηρ αὐτοῦ) (Mt 13,55).

En resum, la qüestió de l'origen dels germans de Jesús resta en la penombra si ens atenem tan sols als textos del Nou Testament i, en concret, a l'Evangeli segons Mateu. Els defensors del que aquí hem anomenat la quarta proposta no poden resoldre la qüestió fonamentant-se tan sols en aquest evangeli: la hipòtesi de la consanguinitat entre Jesús i els seus germans i germanes, fills tots ells de Maria, no troba indicis que la sostinguin ni en els evangelis ni en la resta del Nou Testament.

7. Vers una solució

Concloem la nostra reflexió sobre la família de Jesús sospesant les quatre possibilitats que es presenten. La primera ha de ser descartada: en molt pocs casos, segons les fonts documentals a la nostra disposició, Jesús és presentat com a fill biològic de Josep i Maria. Tan sols els ebionites afirmen que Jesús ha nascut d'un semen humà, suposadament, el de Josep. En canvi, les fonts més polèmiques contra el cristianisme, com el filòsof Cels (180 dC) i algunes fonts jueves, fan de Jesús fill adúlter de Maria i d'un soldat romà!

La segona proposta, que elaborà Jeroni per primera vegada a finals del segle iv, s'enfronta amb dificultats de tipus filològic i històric. El terme «germans» en el sentit de parents pròxims, presumiblement «cosins» (per què no «oncles?»), troba un suport migrat en els textos bíblics, sobretot en els del Nou Testament, que coneix un terme grec propi per a designar un «cosí». És veritat que, en la societat galilea del segle i, un cosí germà, fill d'un germà o germana del pare o la mare, pot ser equiparat a un germà, sobretot quan, com en el cas de Jesús, el pare (Josep) és mort i la mare (Maria) s'ha quedat sola sense el seu fill, lluny de casa per a dur a terme la seva missió: aquests cosins poden sentir-se investits d'una responsabilitat quasi «paterna». Però la tradició cristiana no esmenta mai aquesta possibilitat i, a més, els germans de Jesús apareixen com un grup molt integrat dins el nucli familiar i del tot pròxim a Maria, fins al punt que es desplaçaran tots ells fins a Jerusalem amb la mare de Jesús i s'hi instal·laran després de la mort i resurrecció d'aquest. Per tant, sense que es pugui excloure la «solució» de Jeroni, basada en l'humus literari i sociohistòric jueu, no sembla que sigui la que dona més raó de la naturalesa d'un grup tan precís com el dels germans i germanes de Jesús.

Queden, doncs, dues possibilitats, que Bauckham anomena, respectivament, d'Epifani i d'Helvidi, dos escriptors cristians del segle iv, i que es corresponen a la tercera i quarta proposta. En tots dos casos, el terme «germans» és comprès literalment però amb una diferència substancial sobre el tipus de parentiu que aquesta paraula indicaria. En la proposta d'Epifani es tracta de germans de Jesús legals però no biològics, fruit d'un primer matrimoni de Josep i, per tant, germans més grans que ell. En la proposta d'Helvidi, en canvi, es tractaria dels germans petits de Jesús, fruit de la unió conjugal entre Josep i Maria, que haurien nascut després del naixement virginal de Jesús. Dient-ho ras i curt, caldria parlar de «els fills i les filles de Maria» i no de «el fill de Maria», o bé, si es vol, de «Maria, mare de Jesús, Jaume, Josep, Judes i Simó (o bé: Simó i Judes) i de dues (o més) noies» i no de «Maria, mare de Jesús» *tout court*.

Ens interessa analitzar aquesta expressió particular, «el fill de Maria» (ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας), que tan sols es conserva en Mc 6,3.¹⁰⁰ Aquesta expressió, única en tot el Nou Testament, es troba, curiosament, en l'Evangeli de Marc, el qual, a diferència de Mateu i Lluc, no té relats de la infància de Jesús. L'expressió apareix en el relat de la visita de Jesús a Natzaret, el seu poble d'origen. Mateu, que no l'ha conservada, l'ha transformada en «la mare d'ell [que] es diu Maria» (ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαρία) (13,55). Aquest darrer ús és l'habitual en els quatre evangelis i en el llibre dels Fets dels Apòstols. En alguns casos, més aviat pocs, es parla de «Maria» com a «mare de Jesús / d'ell» (Mt 1,18; 2,11; Lc 2,34; Ac 1,14), i, en canvi, és freqüent la simple

100. Bauckham, «Brothers», 698-700.

referència a «la mare de Jesús / d'ell», sense esmentar el nom de Maria: es troba en Mt 2, Lc 1 i 2, i, exclusivament, en Joan (Jn 2,1-12; 6,42; 19,25-27), a més de l'episodi en què la mare i els germans de Jesús el visiten a Cafarnaüm (Mc 3,31-35; Mt 12,46-50; Lc 8,19-21). En molts d'aquests textos l'article determinat davant el terme «mare» indica una relació pròpia i singular, que mai no és aplicada als germans de Jesús. L'article determinat, de caràcter anafòric, també és emprat en Mc 6,3, on, de manera inversa, Jesús és anomenat «el fuster, el fill de Maria» (ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς τῆς Μαριάς).¹⁰¹ De fet, si no tinguéssim cap altre text que Mc 6,3, semblaria evident concloure que Jesús ha estat l'únic fill de Maria. La pregunta és, per tant, sobre l'equivalència de les expressions «el fill de Maria» i «el fill únic de Maria». Hi ha una dada en la qual convergeixen els quatre evangelis i que singularitza Jesús com «el fill de Maria»: cap altre personatge no és presentat com a fill de la mare de Jesús. Així, doncs, per què Jesús és anomenat «el fill de Maria», precisament pels seus convilatans de Natzaret?

Les possibles explicacions sobre l'expressió singular de Mc 6,3 han estat ben tipificades per H.K. McArthur.¹⁰² Es tracta d'una expressió que es mou en l'àmbit de la designació que rep Jesús per part dels qui el coneixien des que era infant, dels qui l'han vist créixer. De fet, les dues expressions que l'acompanyen («el fuster» i «germà de»), referents a l'ofici i a la família, pertanyen al mateix món de designacions habituals en un medi rural i limitat com Natzaret. Per això, l'expressió «el fill de Maria», minoritària i poc habitual pel fet de referir-se a la mare i no al pare, reflecteix un ús informal, que cal entendre en funció de les circumstàncies i del context. En efecte, en la literatura bíblica i rabínica, els matronímics són escassos i s'acostumen a explicar per una circumstància especial: no hi ha indicis d'un ús adquirit i fixat darrere de la designació d'algú en relació a la mare i no al pare.

D'altra banda, en tres textos relacionats, directament o indirectament amb Natzaret, i de clar sabor galileu, Jesús és anomenat «fill de Josep»: en llavis de la gent de Natzaret ran de la visita que hi fa Jesús (Lc 4,22), en llavis de Felip de Betsaida, població de la vora del llac de Galilea (Jn 1,45) i en llavis de la

101. Sembla que aquesta lectura, la *difficilior*, és la més plausible, ja que, a més, és la testimoniada per una part important de manuscrits uncials —però no pel text occidental, que omet l'article (vegeu J. Rius-Camps, «Les variants del text occidental de l'Evangeli de Marc (IX) (Mc 5,21-6,6a)», *RCatT* XXVI/2 [2001] 381 [núms. 476-477])— i molts minúsculs. Cal, doncs, desestimar la lectura alternativa: «el fill del fuster i de Maria» (ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ τῆς Μαριάς), testimoniada probablement pel papir 45 (Chester-Beatty), i que també testimonia una petita part de la traducció manuscrita: la família 13, la Vetus Latina, alguns manuscrits de la Vulgata i algunes versions primitives (bohàiric, armeni, georgià), potser juntament amb Orígenes. En qualsevol cas, la decisió no afecta decisivament el nostre tema, ja que, en totes dues lectures, sobretot en la primera, queda clar el lligam únic que existeix entre la maternitat de Maria i Jesús.

102. Harvey K. McArthur, «“Son of Mary”», *NvT* 15 (1973) 38-58.

gent que escolta Jesús després de l'episodi de la multiplicació dels pans (Jn 6,42). En un altre text, pròxim a aquests, on també es narra la visita de Jesús a Natzaret, és anomenat «el fill del fuster» (Mt 13,55). En conseqüència, no és improbable que totes dues expressions («fill de Josep» i «fill de Maria») fossin usades en relació a Jesús: la primera, la patronímica, corresponent a l'ús habitual, i la segona, la referida a la mare, com a cosa més aviat excepcional i, segurament, local de la població on Jesús ha viscut des de sempre.

La raó més versemblant d'aquest doble ús, i, en particular, de l'expressió matronímica, és el caràcter singular de Jesús com a fill únic de Maria i l'existència d'altres persones, homes i dones, que fossin igualment «fills de Josep»: els fills de Josep serien diversos, el fill de Maria seria un de sol. Així, doncs, si alguna cosa distingia Jesús a Natzaret era el fet de ser «el (= l'únic) fill de Maria». D'aquí que, a més de ser conegut com a «fill de Josep», el seu pare legal, hi havia una altra denominació que realment el singularitzava: «fill de Maria». L'ús d'aquesta denominació en Mc 6,3 queda potenciada, a més, pel fet, més que probable, que Josep ja fos mort quan Jesús visita Natzaret en el decurs de la seva activitat pública. Però això no vol dir que Jesús no fos conegut, ja en vida de Josep, com a fill de Maria: és evident que la mort de Josep no implicà un canvi de designació en relació a Jesús.

Així, doncs, tot fa pensar que, a Natzaret, Jesús és conegut indistintament com «(el) fill de Josep», tal com testimonien Lluç, Joan i, indirectament, Mateu, i com «el fill de Maria», tal com testimonia Marc (6,3). Ara bé, allò que singularitza Jesús no és tant que sigui fill de la segona esposa de Josep (i no de la primera, com els seus germans i germanes) sinó sobretot que sigui l'únic fill de Maria. Aquest és el punt que s'accentua, al meu entendre, en Mc 6,3. El text marcà reflecteix els costums informals de Natzaret en relació a allò que singularitza Jesús com a fill únic de Maria, i no es tracta, per tant, d'una creació de la primera comunitat cristiana, destinada a fonamentar i defensar la concepció virginal de Maria. Les altres possibles consideracions en aquest marc —Jesús com una persona nascuda en una situació d'irregularitat social o com a fill d'una viuda o com a fill de la segona esposa de Josep— serveixen de complement però no substitueixen el centre primordial d'interès de Mc 6,3. Hi ha una relació singular entre Maria i Jesús que comença ran del naixement d'aquest i que continua pel fet de la maternitat única d'aquella.

8. *Conclusions*

La família de Jesús «segons la carn» és formada per unes nou persones: Josep i Maria, el pare i la mare, cinc fills —per ordre d'edat, Jaume, Josep, Judes, Simó i Jesús— i, almenys, dues germanes, innominades (Maria i Salomé?), igualment més grans que Jesús. Es tracta d'una família amb una història més aviat complexa, ja que tots els germans i germanes, llevat de Jesús, són

fills de Josep i de la seva primera esposa, innominada. Jesús és l'únic fill de Maria, la segona esposa de Josep, el qual pertany a un llinatge de descendents de David. Les circumstàncies especials que concorren en el naixement de Jesús fan d'ell un infant singular en el context social del petit poble de Natzaret: de tots és sabut que la seva mare ha quedat embarassada abans que iniciés la convivència amb Josep, compromès, tanmateix, amb ella en matrimoni, i, per tant, espòs legítim de Maria. La mort de Josep i, força posteriorment, l'abandó del domicili familiar per part de Jesús quan aquest inicia la seva activitat pública lluny del seu poble, a la zona del llac de Galilea, contribueixen a reforçar encara més les relacions entre Maria, la mare de Jesús, i els germans i germanes d'ell, fills del primer matrimoni de Josep i ara, probablement, amb família pròpia.

L'anomenada proposta d'Epifani, la majoritària a partir del segle ii —època en què les fonts comencen a furnir informació sobre el tema de l'origen dels germans de Jesús—, no força les dades neotestamentàries, sinó que, al contrari, les respecta i explica suficientment. El fet que descansi sobre l'humus de la tradició és una garantia a favor de la seva plausibilitat. En aquest sentit, l'anomenada proposta d'Helvidi, defensada anteriorment per Tertul·lià, és el resultat d'un raonament «savi» i sorgeix, en el cas de Tertul·lià, contra els qui neguen la humanitat de Jesús i la seva encarnació, mentre que, en mans d'Helvidi, és el resultat d'una interpretació exegètica particular de Mt 1 i, particularment, de Mt 1,25. La proposta de Jeroni apareix precisament com a resposta a Helvidi. Jeroni, però, no reprèn el punt de vista fins aleshores tradicional —els germans de Jesús són fills del primer matrimoni de Josep—, sinó que, amb una argumentació exegètica de caire sobretot filològic, proposa que els germans de Jesús siguin considerats, de fet, cosins seus. La proposta de Jeroni, en si mateixa, no és impossible, però comporta *de facto* una restricció de l'expressió «els germans del Senyor». La proposta minoritària, ja activa en el segle ii entre grups judeocristians i gnòstics, segons la qual Josep seria el pare biològic de Jesús, xoca frontalment amb els relats de Mt 1-2 i Lc 1-2, i, per tant, ha de ser desestimada.

Per què els evangelis canònics no aclareixen la relació exacta de parentiu entre Jesús i els seus «germans i germanes»? Segurament per les mateixes raons que queden en l'obscuritat altres aspectes de la vida de Jesús i de la seva família. A propòsit d'això, la preocupació central de Mateu i Lluc, però també indirectament de Marc i Joan, és afirmar que Jesús és fill (legal) de Josep i fill (legal i biològic) de Maria. És a dir que no és el fruit de la unió sexual entre Maria i Josep. La tradició evangèlica no considera que sigui un obstacle a aquesta afirmació el fet que Jesús tingués germans i germanes. D'aquí el silenci sobre l'origen d'aquests germans i germanes, i també el silenci sobre les relacions conjugals entre Maria i Josep després del naixement de Jesús.

Ara bé, la manca de notícies explícites no equival a l'absència d'una tradició. Aquesta emergirà —no es crearà!— en la segona meitat del segle ii, des-

prés de Justí, quan es vulgui donar resposta a alguns grups judeocristians i gnòstics que afirmen que Jesús és fill d'un semen humà, el de Josep, o fins i tot d'un semen diví, capgirant així les dades de Mateu i Lluc, segons les quals Jesús ha nascut de Maria en virtut de l'acció de l'Esperit Sant. En aquest moment, emergeix lentament —i no sense connexió amb l'afirmació «pacífica» de la virginitat de Maria, ja present en Mateu i Lluc— la tradició del primer matrimoni, amb fills, de Josep i, en conseqüència, l'afirmació de la virginitat de Maria *ante et post partum*, possibilitat inclosa, si bé no explicitada, en els textos d'aquells dos evangelis. Aquesta tradició és recollida pels evangelis apòcrifs i acceptada, a partir d'Orígenes (no abans), per la gran majoria d'escriptors cristians d'Orient i Occident. Les úniques excepcions, fins al segle iv, semblen ser Tertul·lià i Helvidi, per un costat, i Jeroni, per l'altre, els quals refusen l'explicació fins aleshores tradicional: Jeroni la qualifica d'un més entre els «apocryphorum deliramenta»¹⁰³ i Tertul·lià sembla ignorar-la. Orígenes se la mira amb un cert recel, però l'accepta i afirma, amb ella, la virginitat perpètua de Maria donant per bona la connexió amb Lc 1,35.¹⁰⁴

En conseqüència, hi ha bones raons per a concloure que els germans i les germanes que Jesús ha tingut han estat legals i, per tant, reals, encara que no biològics.

Armand PUIG I TÀRRECH
 Camí de l'Horta, 7
 E – 43470 LA SELVA DEL CAMP
 CATALONIA (Spain)
 E-mail: arpt@tinet.org

Summary

The tradition identified in this article will emerge —will not be created!— in the second half of the 2nd century, after Justin. It will be picked up by the Apocryphal Gospels and will be accepted, from Origen onwards (not before him), by the great majority of Christian writers in the East and in the West. The only exceptions, before the 4th century, seem to be Tertullian and Helvidius, on one side, and Jerome, on the other.

The family of Jesus «according to the flesh» is formed by some nine persons: Joseph and Mary, the father and the mother, five sons (by order of age: James, Joseph, Judas, Simon and Jesus) and, at least, two sisters, un-named (Mary and Salome?),

103. *Helv.*, 8 PL 23,192.

104. Comentari a Mateu 10,17.

also older than Jesus. It is a family with a rather complex history, since all brothers and sisters, except Jesus, are sons of Joseph and of his first wife, also un-named. Jesus is the only son of Mary, Joseph's second wife, who belongs to the lineage of the descendants of David.